سەنتەری روناکبیری ئێلبەگی جاف
ELBEGI JAFF CULTURAL CENTER

زنجیرە کتێبی کۆچ
ژمارە ﴿ ﴾

نالی
و
خوێندنەوە نوێکانی سەردەم

سالّح سووزەنی

2006

پێناسەی کتێب

نــاوی کتێب: **نالی و خوێندنەوە نوێکانی سەردەم**
نـــــووسەر: **سالّح سووزەنی**
بـــــــلاّوکە: **سەنتەری روناکبیری ئێلبەگی جاف**
پیتچـــــــــن: **بێگەرد سالّح**
بـەرگ و دیزاین: **حیکمەت مەعروف**
چـــــــــاپی: **یەکەم**
ســـــــالّی: 2006

PDF4Kurd

ناوەرۆك:

پێشەكی

1. دیاردەناسی:
ا. فنۆمنۆلۆژیای شیعری
ب. ئانارشیزمی وەرگرتن یان راڤەكاری نویٚ

2. نالی و جوانیناسیی كانت

3. ویتگونشتاین و یارییە زمانییەكانی نالی

4. بنەماخواز و خوێندنەوەی دەق

پێشەكی:

نالی و خوێندنەوە نوێكانی سەردەم لە راستیدا بۆ چاپ بە شێوەی كتێب نەنووسرا بەڵكو بە شێوەی وتارگەلی جیا بۆ ئەو كۆڕ وكۆبوونەوە و دیدارانە نووسرا كە لە كاتگەل جیاواز و دوور لەیەك لە لایەن كەسانی جیاوازەوە بۆ خوێندنەوەی بەرهەمەكانی نالی لە كوردستان سازكرا و لەو كۆڕانەدا خوێندراوەتەوە و لە چەند گۆڤارێكی كوردیدا بلاٚوكرانەوە .. بۆ وێنە نالی و دیاردەناسی سالی (2000) نووسرا وە و لە كۆنگرەی نالی لە شاری سەقز خوێندرایەوە و دواجار لە گۆڤاری ئایندەدا بلاٚو كرایەوە و.. نالی و جوانیناسی كانت، لەم دواییانەدا (2006) نووسرا و لە (دیدارێك بۆحەزرەتی نالی ((لەلایەن سەنتەری روناكبیری ئێلبەگی جاف 2006/7/1) لە سلێمانی پێشكەشكرا.

هەربۆیە وتارەكان بە پێی گەلاٚلە و یەكیەتی بابەتی تایبەتەوە دانەرێژراون و هەركامەیان دەتوانن بابەتێكی سەربەخۆبن و بەگشتی بەو ئامانجەوە نووسراون كە ئاوڕێكی ئەمڕۆژیانە لە تێكستە كلاسیكییەكان بدەنەوە. بەتایبەت دەقی شیعری نالی، كە لام وایە دەقگەلێكی كراوەن و ئەو مەودایە ئەدەنە خوێنەری چالاك كە لە چەندین گۆشەنیگای جیاوازەوە بیانخوێنێتەوە، تیشك بهاوێتە سەریان و راڤەكاری و شرۆڤەیان بكاو... لە هەمانحالٚدا رێگا بۆ خوێندنەوەی دیكە لە بەرجەوەنێكی ترەوە خۆشبكا و هیچ یەك لەو خوێندنەوانەش بە سەرەكیتر لەوانی دی لەقەڵەم نەدا.

با ئەوەش بڵێم بە پێچەوانەی خوێندنەوەکانی پێشوو لەم خوێندنەوانەدا ئاوڕێکی ئەوتۆ لە چۆنیەتی ژیان و کەسایەتی و ساڵ و شوێنی لەدایکبوونی نالی و حەبیبە و سالم و... نەدراوەتەوە ئەوەش لای من ئاساییە بۆ وەی رەخنەی نویٚ زێدەتر دەقی لا مەبەستە نەك قرم وقاڵی پەراوێز و شەڕەدەنووك لەسەر دۆزینەوەی مانایەکی تایبەت و نەگۆڕ بۆ دەق و .. بە قارەمان و حەزرەت ناساندنی شاعیر و ...

بەو هیوایەی توانیبێتم دەلاقەگەلێکی دیکە بکەمەوە بەرەو رەخنەی نویٚ و دەقە شیعرییەکانی نالی شاعیر و جواننناسی کورد!

سالٚح سوورزەنی
سەقز
2006/7/16
sozeni@yahoo.com

دیاردەناسی

فنۆمنۆلۆژیای شیعری

PDF4Kurd

• ئەم وتارە بە پێچەوانەی وتارنووسیی باو، بە شێوەی بڕاردەبێژی (گوزین گوویە) پێشکەش دەکرێ. ئەوەش تەنیا لە بەر نوێخوازی نییە، بەڵکو نەمویستووە بەر بە تەقینەوەی وێنە شیعرییەکان بگرم و بیانخەمە چوارچێوەی یەکیەتی بابەتی وتارەوە.

• بە رای من ئەگەر کوردەواری ئەوەندەی شاعیری باشی بوە و/هەیەتی/ئەوەندەش رەخنەگر و خوێنەر و راڤەکاری باشی هەبوایە، ئێستاکە دەبوا زانستی ئەدەبیی سەردەم و زۆربەی رێبازە رەخنەیی و راڤەکارییەکانی وەك رەخنە/ زماننناسی/ نیشانەناسی/ زمانیی/ فۆرمالیسم، بنەماخوازی زانیاری دەر/ هیرمنۆتیك /راڤەکاری/ رەخنەی کۆمەڵناسی ئەدەبی/ فمنیستی/ماڤ ژنخوازی و هەڵوەشانەوە و لەم دواییانەشدا رەخنەی پەسا مودێرن و... قەرزداری دەقە شیعرییەکانی نالی بوونایە، بە تایبەت دیاردەناسی شیعر و شاعیر، یارییە زمانییەکانی ڤیتگونشتاین و رەوتی نێواندەقێتی و..

• باوەکو غەزاڵە سرکەکانی نالی بۆ هیچ مانایەکی سەرەکی خۆ بە دەستەوە نادەن، بەڵام ئەگەر لە سەر لایەنێك لە ماناکان بڕیارێك درابێ بە پێی پێش ئیدراکێ بووە لە شیعرەکانی تری خۆی و زۆربەی ئەو شیعرانەش لەگەڵ وتارەکە پەیوەستە.

ئانارشیسمی شاعیرانە بریتییە لە هەوڵدان بۆ دەربازبوون لەو زمانە دەسەڵاتدارە باوەی لە سەردەمی شاعیر و پێشتریشدا سەپاوە و هەوڵی مانەوە ئەدا وەك هێزێکی سەرەکی مێژوویی، ئەدەبی– هونەری. لێرەدا شاعیر نایهەوێ لارەملی ئەو سیستەمە زمانییە بێ کە شاعیرانی پێش خۆی رەچاویان کردووە و وەك رەخنەگریش (راپەڕینێکی بوێرانە ئەکا بەرامبەر ئەو زەواڵەی کە رەنگە لە قۆناخێکی تایبەتدا دەست بنێتە ئەوکی هونەر) ئەوەش بە فۆرمی نوێی زمانیی نەبێ نارەخسێ. واتە بە بێ گۆڕینی فۆرمی زمانیی هیچ شاعیرێ ناتوانێ ئەو جیابوونەوە و دەربازبوونە بسەلمێنێ، ئاوڕدانەوەیەك لە دەقە شیعرییە دەوڵەمەندەکان و چۆنیەتی مانەوەیان تائێسا، چ لە رۆژهەڵات و چ رۆژئاوا، چشتێ نییە جگە مێژووی بەردەوامی ئەو دەربازبوون و جیابوونەوە زمانیی و فۆرمیانە (نموونە ناهێنمەوە ئەگینا دەبێ باسی سەدان شاعیر بکەم).

***

ئانارشیزمی وەرگرتن یا خوێنەرانە بریتییە لە هەوڵدان بۆ دەربازبوون لە بازنەی ئەو دەسەڵاتە راڤەکارییەی کە بەناوی دەقی رەخنەیی و بۆچوونی مێژوویی، سەپاوە بەسەر دەقەکاندا وخوێنەر بێئەوەی بیهەوێ ئەکەوێتە داویەوە. ئەرکی رەخنەی نوێ فۆکۆ گوتەنی دۆزینەوە و ئافراندنی ئەو راڤەکارییەیە کە مێژوو (وەك دەسەڵات و مەعریفە) مەیدانی دەرکەوتن و گەشەی ئەداتێ و نەیهێشتووە سەقامگیربێ:

لابدە (نالی) لە ئەنباری جیرایەی ساڵحان
گەرچی بیتە خۆشەچینی دانەیی خەرمانی رۆم

دیاردەناسی شیعری هەوڵێکە بۆ:

دەربازبوون لە بازنەکانی دەسەڵات - مەعریفەی مێژوو
بۆ دەرخستنی جوانکاری و ستاتیکا و ئەزموونی راڤەکاری

PDF4Kurd

نوي ـ هةر بؤية دياردةناسان لة ثانتايي رةخنةي ئةدةبيدا طرينطي ئةوتؤ دةدةنة خوينةر و تيئوري وةرطرتن ـ خوينةري باشي ضالاك لاي ئةوان ئةو خوينةرةية كة لة كاتي خويندنةوة يان ديتنا، واز لة فةلسةفة و زانستي ميذوويي خؤي بيني و لةو تةقينةوة كاتييةي بكؤلَيتةوة كة وينةيةكي شيعري (بؤ وينة) لة دةروونيدا سازي دةكا..دياردةناسان هةروةها هةولَدةدةن خؤيان لة بؤضووني زيهني «سوبذيكتيو» دوورةثةريز بطرن و لة ريطةطةلي عةيني (ئوبذيكتيو) دةقةكة بةرةو خؤيان بطويزنةوة. ئةمة وةك دواجار باسي دةكةين ريضارةيةك بوو كة نالي سةبارةت بة بابةتطةلي جياواز رةضاوي كردووة.

ديدەم هەموو شۆراوە بە شورئاوی سورشـــكم
لەو لەوحە نيگارينە نە عـەين و نەئەسەرما

***

کریشنا مۆرتی لای وایە لە هەر روانینێکدا سیٚ عاملٚ (هۆکار)ی سەرەکی هەیە:

یەکەم: **خودی دیتن** Observation
دووەم: **ئەو کەسەی ئەڕوانیٚ، واتە** Observer
سێیەم: **ئەوەی لێیدەڕوانی واتە** Observed

مۆرتی ئەڵیٚ: (نابیٚ هیچ مەودا (فاسڵە)یەك بکەوێتە نێوان ئەو کەسەی ئەڕوانیٚ و ئەو شتەی لێیدەڕوانی، بۆ وەی (فاسڵە) بەرهەمی زەمینە و پێشداوەری ئێمەیە و روانینێکە لە چاوی نەریت و میرات و رابردووەوە بۆ دیاردەکان) ....

مۆرتی دەڵیٚ: (ئەگەر بەو چاوەوە ئاوڕ لە دیاردەکان بدەینەوە شتەکانی بەو جۆرەی پێویستە نابینین)[*] ... بە واتایەکی تر چاومان دەبیٚ بشۆرین و بە جۆرێکی تر ببینین. ئەوەی کە سوهراب سپێهری (لە شاگردەکانی مۆرتی) بە دەیان جۆر دركاندوویەتی:

(من نمی‌دانم چرا می‌گویند
اسب حیوان نجیبی است
کبوتر زیباست
و چرا در قفس هیچ کسی کرکس نیست
گل شبدر چه کم از لاله قرمز دارد ...)

هەروەها بە رێز بەختیار عەلیش ئەم بۆ چوونەی لە شیعری جەلاددا رەچاو کردووە ... واتە پێش زەمینەی زیهنیی بەردەنگی لە مەڕ جەلاد گۆڕیوە و بە ڕای من ئەوە گرینگترین خاڵە کە لەپێناسەی شیعردا دەبیٚ لە بەر چاوبگیرێت.

نالی حەریـــفی کەس نیە،
ئولف و ئەلیفی کەس نیە،
بەیتی رەدیـــفی کـەس نیە
هەرزە نویـــــسە گەپ دەکا

---

[*] . نگاهی به سپیهری . انتشارات مروارید

PDF4Kurd

به چاوی کەسانی تر دیتن، گومبوونه له ناو تارمایی مێژوودا و به کۆڵدادانی ئێسکی رزاوی مردووەکانمانه که پڕن له دووشت: بوغزورق یا خۆشەویستی و ئەوەش سەپاون به سەر دەقەکاندا . کەوایه به چاوی ئەوان دیتن دەبێته هۆی خراپ دیتن یا باش دیتن که هەر دوولا له روانگەی دیاردەناسەکانەوە هەڵەیه و نابنه شوێن دانانی راستەوخۆی وێنەکان له سەر رەوانی خوێنەر یا شاعیر خۆی* .

بێتە حوجرەم، پارچە پارچەی موسوەدەم بکرێ بە روح
هــەر کەسە کۆتـاڵ و پـــارچەی بێ بەدەل سەودا دەکا
شیعری خـــەڵکی کەی دەگـــاتە شیعری من بۆ ناسکی
کەی لە دیقەتتدا پـــــەتك دەعوا لەگەڵ هەودا دەکا

باشلار له دیاردەناسی شیعردا دەڵێ : (لێرەدا مرۆڤ دەبێ له وەرگرتنا لێهاتووبێ، واته گرینگی بداته وێنه له کاتی سەرهەڵداندا، ئەگەر بمانەوێ فەلسەفەیەك بۆ شیعر بناسین، ئەو فەلسەفەیه دەبێ له پێوەندی لەگەڵ بەندێکی شیعریدا بەرجەستە ببێتەوە و له پێوەندی تەواو لەگەڵ وێنەیەکی سەربەخۆدا بێ... وێنه یا (ئیماژی) شیعری تەقینەوەیەکی کتوپڕە که له رووپەڕی رەوانی مرۆڤدا دەردەکەوێ، جگه ئەوەش هیچ وتەزا (مقوله)یەکی گشتی و رێکخراو ناتوانێ ببێته بنەمای فەلسەفەی شیعری. بەتایبەت ئەندێشەی ئەسڵ و هەوێنی سەرەکی رووخێنەر و وێرانگەره، بۆ ئەوەی دژایەتی هەیه لەگەڵ

* بروانە freedom from know یا رزگاری له زانین . کریشنا مورتی. له سەرچاوەی پێشوودا

فعلییەتی رەوانیی و نوێخوازی، که بۆ شیعر حەیاتییه، بەڵام فەلسەفەی شیعر دەبێ ئەوە قەبوڵ بکا که کار/کنش/ی شیعر پێشینه هەڵنەگره، یان لانی کەم پێشینێیەکی نوێیه که دەتوانێ رەوتی بیچم وەرگرتن و سەرهەڵدانی تێدا رەچاو بکەین. به رای من پێوەری راستەقینەی توێژینەوە و هەڵسەنگاندنی بوونی / وجود/ وێنەی شیعری پێچەوانەی هۆکار / علیت / ە و له رووی تەقینەوە و دەنگدانەوەوەیه)*

ئاوی کەوسەر نۆشی سوفی بێ کە من
ئاوی ئینسان یەعنی ئاوی لێو دەخۆم

***

نالی شاعیرێکی لێهاتووه که هەر دوو لایەنی ئافراندن و خوێندنەوە / واته رەخنەی / دژ به دەسەڵاتە زمانییه باوەکانی نواندووه :

ا. له رێگەی زمانی تایبەتی خۆیەوە / سۆرانی، وشەگەلی فارسی، عەرەبی، تورکی .../ نامۆکردنەوە و بەرجەستەسازی گەیاندووەتە ئەوپەڕی خۆی، ئەوەی که دواجار فۆرمالیستەکان ئاوەڕیان لێدایەوە.

ب. له رێگەی کێشی عەروزەوە که تا ئەوسا بۆ زمانی کوردی تاقی نەبووەوە دژی کێشی بڕگەیی، کەتا ئەو کات ببووە بنێشتە خۆشە، هەڵسا و پێشانی دا زمانی کوردی نەك تەنیا ئەو توانایەی هەیه بەڵکو خۆی گوتەنی دەتوانێ مڵکی ئەوانیش داگیر بکا :

فارس و کورد و عەرەب هەر سێم بە دەفتەر گرتووە
نالی ئەمـــڕۆ ساحیبی سێ مڵکە دیــوانی هەیە

* . پدیدار شناسی شیعر. شلاير ما خر. ارغنون 14 (بروانە پەراوێزی1)

PDF4Kurd

ت. مەعریفەی دەسەڵاتداری سەردەم نەیتوانیوە نالی لە خشتەی خۆیدا ببەستێتەوە وەك دواجار پیشاندەدرێ ئەنگوستی ئیشارەتی نالی بە ئاگا و نائاگا بەردەوام رووی لە زەوییە نەك ئاسمان.

بە گشتی نالی گوێی نەداوەتە رابردوو، لە ئێستادا شیعر دەڵێ(گوتووە) وەك ئەوەی بۆ یەکەمجار دیاردەکان دەبینێ... ئەو هەروەها گوێناداتە ئەو راڤەکارییەی تا ئەوساتە لەسەر شیعر هەبووە واتە ئەو خۆی گوتەنی بازی دیدەبازە نەك شەوارەی دەستەمۆ:

لێم حەرامە دانە و و ئاوی حەماماتی حــەرەم
من کە بازی دیدە بازم نەك شەوارەی دەستەمۆ

ئەو دیوانەکەی بە جیلوەدەری حوسن و جڵەوکێشی تەماشاوە دەستپێدەکا: تەقینەوەی ئەم وێنەیە تەقینەوەیەکی ئاسایی نییە ... بۆ ئەوەی جیلوەدەری حوسن و جڵەوکێشی تەماشا، بۆن و بەرامی ئەرزی لێدا نەك ئاسمان:

بڕواننە خوازەی جڵەوکێش کە ناتوانێ ئاسمانی بێ (بۆ ئەوەی باری سۆز و عاتیفی جڵەوکێش لە خوارەوەیە). سەررشتەیی دینیش دێتەوە سەر دیتن، بۆ ئەوەی هەر سێ وێنەی سەرەکی ئەم دێڕە دێتەوە سەر کاری دیتن، کە وایە دین لێرەدا ناتوانێ مانای دیتن نەبێ.*

هەروەها بڕواننە بازنەوشەی جیلوە/ حوسن/ تەماشا، رشتەی دیتن/ دین/ کە هەموویان بەرهەستن و ناچنە خانەی دەرهەست (یا ئینتزاعەوە).

* . بڕوانە پێشەکییەکەی، مامۆستا هێمن لە دیوانەکەی چاپی (ئینتشارات سروه) دا

بەیتی دووهەم: باخی گوڵ / خوازە بۆ روو/ میهر / خۆشەویستی، مل و لەعل/ خوازە بۆ لێو. دیسان دەگەڕێتەوە بۆ هەستی مرۆڤانە کە پێوەندی بە تەماشا و دیتنەوە هەیە . نالی لە بەر ئەوەی خوێنەر نەچێ بە لایەکی دیکەدا بە ئەنقەست لە مەسرەعی دووهەمی ئەو بەیتەدا وەك لەف و نەشر بەرامبەر گوڵ /شەوقی روخ و بەرامبەر میهر بزەی یاری داناوە کە زائیقە بەخشن، زائیقەش بۆ چێژوەرگرتنی بەرهەست دێ نەك دەرهەست وەك مەزە و .../ زائیقەش لە زمانی عەرەبیدا وەك لە دیوانەکەیشدا (بەژێرنووس) نووسراوە موئەننەسی (مێی) زائیقە و ئەندامی زائیقەش دیارە زمانە و زمان بۆ هەست و دەرکی ئاسمانی(واتە میتافیزیکی) ناتوانێ بەجێ بێ ...

با دیسان بڕوانینە خشتەی بەرامبەرەکان:

فەییازی: شەوق
ریازی گوڵ: روخ
میهر: زەوقی لەب
مل و لەعل: زائیقە بەخش

دیارە خیتاب مێیە !

وێنەکان دیسان دەتەقنەوە و رەوانی مەش داگیردەکەن، بڕواننە:

جیلوەدەری حوسن / وێنەی یەکەمی بەیتی یەکەم فەییازی ریازی گوڵ یا / شەوقی روخ ومل و لەعلی، ئاوڕدانەوە و وەڵامدانەوەی ئەویش بەمیهری جەلال / واتە پێکەنین بە دەم نالیەوە / نە تەنیا نالی بەڵکو سوڵتان و شەهنشاش گێژ دەکەن دەیانخەنە هاتوچۆی سەرزەدەوە .../ زەڕڕاتی عکووسی کەششی میهری جەلالن بەمانایەکی تر ئەتوانێ هەر ئەم باسە بسەلمێنێ کە بە داخەوە لێرەدا بۆ ئەوە نابێ باس بکرێ.

PDF4Kurd

سوڵتان و شەهەنشاش لە هیچ قامووسێدا موریدی جەلال بە مانا ئاسمانییەکەی نەبوونە و بەڵکو دایم بە دوای زائیقەوە بوونە ... ئەمانە هەمووی نیشانەن کە خوێنەری زیرەك دوای کەوێ و وێنە شیعرییەکان بداتە دەم یەك – هەڵبەت نە بەرەو ئاسمان بەڵکو بەرەو زەوی بۆ لای کەششی میهر و گەورەبوونەوەی (پەرەسەندنی) بۆ ئاواتی ماچ لە دێری چوارەمدا:

جان بەر لەبی بووسەی لەبتە عاشقی زارت

فـــالبـــائس یستـــوهـــب من فیك معـــاشا (داوای مەعاشت لێدەکا)

ئێستە زڕراتی عکووس (وێنەی یەکەمی بەیتی سێهەم) جان بەرلەب (وێنەی یەکەمی بەیتی چوارەم)

فالبائس (وێنە یەکەمی مەسرەعی دووهەمی بەیتی چوار بەراورد بکەن بۆ وەی سەری هەوداکەی نالیتان لێ ون نەبێ ... هەروەها دووپاتبوونەوەی لەب (سێ جار) زرووڤ (هەر بە مانای لەب) لە یەك بەیتدا لە باری نائاگایی هۆش و هەستەوە ئەسەپێ بە سەر بائیسدا و بە زۆریش بووە ئەیکا بە باس واتە ماچکەر / هەر چەند ئەگەر بە مانای ناهومێدیش بیخوێنینەوە هەر هیچ لە مەسەلەکە ناگۆڕێ.

نالی لەم شیعرەدا دەسکاری زمانی دەسەڵات ئەکاو بە ئیزافەکردنی گوڵ بە لاحەول سەر لە نوێ راپێچمان ئەکاتەوە بۆ ئەرز. دواجار وەك ئەوەی ئاگاداری دەسەڵاتی راڤەکاری سەردەم بێ و ئەزانێ کە خوێنەر رەنگە بخرێتە سەر رێگەی جاران، حوجەتی خۆی تەواو ئەکا. نییەتی نالی سیحری بەیان و حیکمەتی شیعرە و بەس، بەڵام قووەتی دڵی نییە و ئەترسێ و قودرەتی ئینشاکەی هەر ئەوەندە ئەتوانێ بڵێ:

نالی نییەتی سیحری بەیان، حیکمەتی شیعرە

و لەوە زیاتر. سەرداری لە دوایە /

ئەمما نییەتی قووەتی دڵ قوودرەتـــی ئینشا.

***

PDF4Kurd

دیاردە ناسی

ئانارشیزمی وەرگرتن یان ڕاڤەکاری نوێ

پێم دەڵێن مەحبووبە خێڵ و قیچە مەیلی شەڕ دەکا
خێڵ و قیچە یا تەرازووی نـــازی نەختێ سـەردەکا!

نالی بە دوو شێوە ئاوڕی لەو بابەتە داوەتەوە: یەکەم وەك بەم دێڕەدا دەرئەکەوێ ڕوانگەیەکی دیاردەناسانەیە واتە خۆی خستووەتە جێگەی بینەر /خوێنەر – موخاتیبەوە/ و بە چاوێکی شۆراو لە هەموو ئەزموونەکانی ستاتیکا ئاوڕی لەدیاردەکان/ لێرەدا چاوی خێڵی مەحبووبە/ دراوەتەوە، نەك وەك ڕاڤەکاران و شاعیرانی پێشوو کە لایان وابوو تەنیا کۆتر جوانە و بەس/ وەك لە پێشەکی ئەم وتارەدا باسکرا، نالی لە چاوی خۆیەوە چاوی مەحبووبە ئەنوێنێ و ڕێگەیەکی تر دەخاتە بەردەم جوانناسی سوونەتییەوە.

خێڵ و قیچە یا بە غەمزە بۆ نیشانەی دڵ بە چاو
مەیلی ڕاست هـــاوێتنی موژگانی دڵ پەیکر دەکا

نالی بەمجۆرە ئەیسەلمێنێ گوڵی شەبدەر / بۆ وێنە/ نە تەنیا هیچی لە گوڵاڵە سوورە و وەنەوشە و نیلووڤەر لە باری جوانییەوە کەمتر نییە بەڵکو سەرتریشە/ سەرنج بدەنە ئەوەی کە سوهراب سپێهری دوو سەدە دوای نالی شتی وای گوت و بوو بە کەڵە شاعیر:

چـــــاوی هەمرەنگی گوڵی مەستی شەو و ڕۆژن مەدام
یەك لە نەشکوفتەی وەنەوشە و یەك لە نیلوفەر دەکا

دوای تەقینەوەی وێنەی سەرەکی و سەلماندنی ئەوەی کە *چاوی مەحبووبە بە خێلیش هەر جوانە* ئانارشیزمی وەرگرتن دەبێتە ئانارشیزمی هێرشکەر: دژ بەو دەسەڵاتە ڕاڤەکارییەی کە تا ئێستا وەك

PDF4Kurd

تووتی هەر شتی دووپاتکردووەتەوە و هەوڵی ئەوەی داوە کە دیاردەکان لە خۆیانا بتوێننەوە، پێشتر خۆی فەرموویەتی:

توتیی تۆ لەحیرسی دڵ داوی تـەمـەع دەکاتە مـل
بولبولی من لە ئەشقی گوڵ تەغنیە و تەرەب دەکا

نالی لێرەدا نەك هەر سەڤ خۆی لەگەڵ تووتیبێژەکان جیا ئەکاتەوە بەڵکو وەك کەج نەزەر هێرش دەباتە سەریان کە چووزانن خوار و ژوور کامەیە:

عەکسی چـاوی تۆ لە چـاویدا بە خـــــواری تێدەگەی
کەج نەزەر، کەی فەرقی خوار و ژوور و خێر و شەڕ دەکا

شۆڕشگێڕی نالی لێرەدایە کەدەردەکەوێ، بریا مامۆستا هێمن لە جوابی ئەو کەج نەزەرانەدا کە گوایە نالییان بە (زمانباز) ناو بردووە*، باسی زمانبازی نالی وەك ئازایانەترین زێبازی ئەدەبی لە بەشی دووهەمی ئەم وتارەدا دێت و ئەوەش با بمێنێ بۆ جێگەی خۆی، ئەمانەی بگوتایە کە: شاعیران، شۆڕشگێڕانی راستەقینەی جیهانن، ئەوەی رووبەرووی دەیان دەسەڵاتی قەبە دەبێتەوە و دەڵێ نا، ئێجگار لەو سیاسەتبازە دەمامك لە چاوانە شۆڕشگێڕترن کە تەنیا دروشم ئەدەن و هەر تاوێ کاسەلێسی پاشایەکەن ... کەچی نالی تاقە موویەکی تووڕەیی یار ناگۆڕێتەوە بە هەزار تووڕەیی پاشایەتی و تەوقی وەزارەت:

شـــــــایستەی شان لایەقی مل تووڕەیی تۆیە
نەك تووڕەیی شاهەنشەهیی و تەوقی وەزارەت
کێ دەستی دەگـــاتە بەی و ناری نەگەیشتووت
لەو تەختە کـــەوا ساحیبی مۆرن بە سەدارەت

بە دەیان نموونەی تری وا نالی وەڵامی ئەوانەی داوەتەوە:

هەر کەسێ نوقسانی خۆی باوێتە سەر رووی ئاوێنە
شـــاهیدی هەر چەندە (رای العین) کێ باوەڕ دەکـا

ئەوەی رووی ناحەزان لە ئاوێنەی چاوی قیچی یاردا ئاوەها بە جوانی پێشانئەدا چۆن ئەتوانێ شۆڕشگێڕ نەبێ؟ شۆڕشگێڕی لە شکاندنی بازنەی دەسەڵاتی زماندایە و چاوی نالیش وەك چاوی مەحبووبە بە راستی شاهێنە و داییم سەر دەکا و لە هیچ ناگوزەرێ:

نالی ئەو وەحشی غەزاڵە کەس ئەبەر داوی نەکەوت
چـــونکە شاهێنی دوو چاوی تیژە داییم ســـەر دەکا

نالی نیچە ئاسایان بە پێچەوانەوە شمشێر لە ئاسمان ئەسوێ و عرفانییەت و تەقەدوسی ئەشقی خانی دێنێتە خوارەوە ... بە داخەوە ئەوەی شیعری مەستوورەی تائێستا خوێندووەتەوە ئاوڕی لە گرنگترین مەسەلە نەداوەتەوە کە:

ئەشقی زەوینی و بێ ریایی نالی لە ئەشقی واعیزان و سۆفیان و زاهیدانی دەمامك لە چاو و درۆزن موقەددەستر و شاعیرانەترە لەوانەی خوی گوتەنی:

---

* . نالی هەموو ئەو کەسانەی کە بەناوی دینەوە ریادەکەن دەکوتێ: سۆفی، شێخ، واعیز، زاهید. تەنانەت مەلا وەك: لە پەراوێزی ژمارە (2) دا چەند نموونەیەك بخوێنەرەوە.

PDF4Kurd

ریشـــەکەی پان و درێژە و بۆ ریا خزمەت دەکا
زاهیرە هەر چەن بە توول و عەرزی ریشیدا ریا

ئەو بە مەیی کۆنە لە سەر عادەتی نەو یەکجارەکی دووسەد ماتەمی تەوبە دەشکێنیٚ:

ئەی واعیزی بارید چییە هەر وەك هەرەسی کێو
بـەو وەعزە کە بایە هـەموو هاتوویی بە سەرما
بۆ هەرکـەسە مەبزوولە تەریقێکی ئـەمـانەت
هــــەر ئاشقی بێچارە لەرێی خەوف و خەتەرما

بۆ دەمامك لە چاوان مەترسییەك نییە لە ئارادا بۆ ئەوەی دەمامك زۆرە و لە کاتی پێویستا هەر کامیانی پێخۆش بیٚ دەیکاتە چاو... / یان دەیکەنە چاویان/

تەنیا عاشقی شۆڕشگێڕ و شاعیری بێچارەیە کە بەردەوام لەمەترسی و خەتەری چارەنووسی هەللاجدایە.

پول ریکۆر سەبارەت بە رەخنەی دیاردەناسانە دەڵیٚ: (دیالێکتێکی نێوان پێش ئیدراك و پێش داوەرییە)، پێش ئیدراکی من بۆ ئەم قسە هەر شیعرەکەی نالی خۆیەتی:

سورشکم نەقـــــشی چاوی تۆ دەکێشیٚ
جێگام سەردارەکەی مەنسوورە ئەمشەو

نالی بۆ بە زمانی سۆرانی شیعر دەڵیٚ؟
نالی بۆ کێشی خۆماڵی بە کارنابا؟
نالی بۆ ئەوەندە وشە ئارایی دەکا و لە هیچ وشەیەك ناپرینگێتەوە؟ و ...

بۆ ئەوەی نالی ئەیەویٚ شاعیر بیٚ و فەننی شیعر لە هەر کویٚ بیٚ بە هی خۆی ئەزانیٚ ... بۆ وەی نالی نایەویٚ تووتیبێژ بیٚ .. بۆ وەی نالی ئەیەویٚ رچەشکێن بیٚ نە سیایی لەشکر ... بۆ وەی نالی ئەزانیٚ لە پانتایی ئەدەبدا تەنیا یەکمان هەیە و کاری (خارق‌العادە) ئەگینا دوو و سیٚ و .. تاد دۆڕاندوویانە و تەنیا شاسوار لە عەرشەی ئەدەبدا دەمێنێتەوە:

یا لەمەیدانی فەساحەتدا بە میسلی شەهسوار
بیٚ تەئەموول بەو هەموو نەوعە زمانی رادەکـا
نالی یەك و ئەو کەس کە تەمامی غەزەلی بیست
مەعـلوومی بووە زۆر و کەمی خاریقی عـــــادات!

***

پەراوێز:

1) «شەوقی کە نەبیٚ باسیرە مەئیووسە لە دیتن!
هەر شەوقی ئەوە قووەتی دینی بەنەزەردا»
یا «چاوێکی لە نالی کرد، دین و دڵ و جانی برد
گەر زوڵفە ئەگەر نازە گەر خەندەیە گەر چاوە»
«تۆ کە حۆریت وەرە ناو جەننەتی دیدەم چ دەکەی »
یا «نالی وەرە لادە لە خەدەنگی موژەیی یار
ئەو کافرە مەستانە کە غارەتگەری دینن»

2) ئەی سۆڤ ساڤ مەبە ئالوودە بە دنیا
بێهوودە موکەددەر مەکە سەرچاوەیی مەشرەب /کە لێو بیٚ/
شێخی‌یوو سەراپا دەلەك و رێوی دەپۆشی

PDF4Kurd

نالیم و بەرووتی لە هەموو دیدە دەپۆشم

ئەمە جێی رەمز و ئیشاراتی دەروونە لە گەرووی
تەنگی پڕ غەرەغەرەیی واعیزی غەڕڕا نییە باس

سۆڤ لە فەقر و فاقە وەکوو ناقە فاقی دا
تەسبیّحی دام و دانە بە ریشی دوو فاقی فاق

سۆفیان هاتنە مەیدان وەرەقی دیدە بشۆن
لە کن ئەو دیّمیە وشکانە لە دەریا نییە، باس

یاخۆ بووە بە سۆفیی وشکی لە حەق بە دوور ....

نالی و جوانیناسیی کانت

PDF4Kurd

(1)

بیدی مەجنوونە وجوودم لە هەموو بەر بەرییە
نە کەسێ مونتەفیعی یەك بەری یان سێبەرییە
چـــیت لە کاکۆڵی سەر و مـــوویی میانی داوە
هەموو هەر هەم و پەرێشانیی و دەردیسەرییە
بە ریا باری تەکالیفی رســــــوومی بۆ خەڵك
چ دەکێشی؟ ئەمە حـــومقێکە عەلاوەی کەرییە
موتمەئین خاتر و ئیمەن مەبە هەرگیز لە شەڕی
نەفسی ئەممارە کە ئەم مارە لەگەڵ تۆ شەڕییە
لـــــۆمەیی نالییی دێوانە مەکەن ئەی ئوقەلا
ئەمە مودێکە زەدەی لە تەمەیی دەستی پـــەرییە

ئەمە رەنگە پرسیاری زیهنی هەموومان بێ کە، کەڵەشاعیرانێکی وەك نالی چۆن شیعر و لە راستیدا جوانیناسییان پێناسەکردوە و ئەو هەموو کایە زمانییەیان بە پێی چ پێناسەیەکی دەروونی یان عەینی و بەدەقکراو هەبووە؟ چۆن راستەوخۆ و ناراستەوخۆ کردوویانەتە پرۆسەی تێئۆری دەق و دواجار ئەوەند ئەو پێناسەیە سەقامگیر یان نەهادینە دەبێ کە ئەو باوەڕە وەها لەگەڵ یەکیەتی بابەتەکەیان تێکەڵاو و ئاوێتە دەبێ، کە بەس خوێنەرانی چالاك دەتوانن لە ئانالیزی تێکستەکەیاندا راڤەکاریی بکەن.

تۆ بڵێی کەسانی وەك نالی کە ئەو هەمووە ئالوودەی شیعر دەبن رۆژێ لەرۆژان بیریان لە پرۆژە یان پرۆگرامێکی جیاواز نەکردبێتەوە و لە هەوڵی پێڕەویکردنی ئەو پرۆژە شیعرییەدا نەبووبێتن؟

نالی لەو شاعیرانەیە کە بەردەوام وردکارییە زمانییەکانی ئەداتەوە بەناوچاو خوێنەراندا و لە زۆر تێکستی شیعریدا دڵنیایە کە کەم کەس توانای دەرك و لانی کەم بینینی زۆربەی ئەو زەریفکاریانەی هەیە و ئێستاکە پاش دووسەدە و *ئەوەندە* ساڵ و دوای ئەو هەموو (پەلەقاژە ناشیانەیە)/ قسەی مەسعوود محەممەد لە زمانی هێمنەوە/ لە خوێندنەوەی دەقەکانی نالیدا بەو ئەنجامەدەگەین کە نالی مەبەستی خۆهەڵکێشان نەبووە و سەرەندەری ئەو هەموو وردە داوگەلە کاری یەك کەس و چەند کەس نییە ... و رەوتی رەخنە و راڤەکاریی جیهانیش ئەم راستییەی درکاندووە کە خوێندنەوەی شیعری کەڵە شاعیرانێکی وەك نالی، بەس لە یەك گۆشەنیگاوە، دەمانخاتە (غەڵەتاوە) کەی نالی خۆیەوە.

PDF4Kurd

پێشتر لە وتارگەلی (نالی و خوێندنەوە نوێکانی سەردەم) دا هەوڵمدا لە روانگەگەلی نیشانەناسانە، دیاردەناسانە و گەمەزمانییەکانەوە ئاوڕێك لە شیعری نالی بدەمەوە و ئێستاش لەسەر ئەو باوەڕەم کە غەزاڵە سرکەکانی شیعری نالی بە هیچ لەونێك ناخرێنە تۆڕی مانایەکی تایبەتەوە. بۆیە لێرەدا هەوڵئەدەم لە ئانالیزی شیعرێکی دیکەیدا (کە تا ئێستا ئاوڕێکی ئەوتۆی، جگە ماناکردنەوەی فەرهەنگ و وشەیی‌یانەی رواڵەتی، لێنەدراوەتەوە) بچمەناو بابەتێکی دیکەوە کە رەنگە بە بۆچوونێك گرینگترین بابەت بێ بۆ کردنەوەی دەقی شیعریی نالی، ئەویش چونیەتی روانینی نالی بووە لە غەزاڵەکانی خۆی(یان پێناسەی خۆی بۆ شیعر) و لەو رێگەوە ئەمهەوێ پردێکی پێوەندی ساز کەم لەگەڵ روانینی ستاتیکیانە و رەخنەگرانەی سەردەم!

ئانالیزی دەق، ئەوەی لە خوێندنەوەی یەکەمی ئەم شیعرەدا دەرئەکەوێ گرینگیدانی نالییە بە گۆشەنیگا و چۆنیەتی کەڵك وەرگرتن لەو تکنیکە لە دەقی شیعریدا:

1. **گۆشەنیگای من (یەکەم کەسی تاك)**:

بیدی مەجنوونە وجوودم لە هەموو بەر بەرییە

نە کەسێ مونتەفیعی یەك بەری یان سێبەرییە

2. **گۆشەنیگای سێهەم کەسی تاك**: **بەردەنگی ئەم گۆشەنیگایە کەسی غاییبە**:

چیت لە کاکۆڵی سەر و موویی میانی داوە

هەموو هەر هەم و پەرێشانیی و دەردیسەرییە

3. **گۆشەنیگای دووهەم کەس" کە منی تێدا دەبێتە بەردەنگی ئامادە و رووی دەمت لەو یان خود دەبێ**:

بە ریا باری تەکالیفی روسوومی بۆ خەڵك

چ دەکێشی؟ ئەمە حومقێکە عەلاوەی کەرییە

موتمەئین خاتر ئیمەن مەبە هەرگیز لە شەڕی

نەفسی ئەممارە کە ئەم مارە لەگەڵ تۆ شەڕییە

4. **گۆشەنیگای زیهنیی شاعیر**: کە رووی دەمی لە ئەوان (عوقەلا)یە و گرێی مانایی و پێکهاتەیی شیعرەکەش لەم دیڕەدا دەکرێتەوە بۆ وەی شاعیر لێرەدا وەك من (منۆلۆگ) قسەناکا و منی دێڕی یەکەمیش لە خوی دەسڕێتەوە:

لۆمەیی نالییی دێوانە مەکەن ئەی ئوقەلا

ئەمە موددێکە زەدەی لە تمەیی دەستی پەرییە

ئەوەی ئاشنای کایەکانی ئەدەب بە گۆشەنیگا بێ، دەزانێ کە هەر کام لە گۆشەنیگاکان لە بەر دەسەڵاتی تایبەتی خۆیان بۆ نواندنی

PDF4Kurd

دیاردەکانی دەوروبەر و هەستە دەروونییەکان گرینگایەتی ئەوتۆیان هەیە، واتە گۆشەنیگای یەکەم کەس بۆ دەربڕینی سۆز و عاتیفەی دەروونی و بەگشتی دەروونییات سروشتی ترە و گۆشەنیگای سێهەم کەس کە بە زانای گشتی بە ناوبانگە بۆ چوونە ناو دەروونی کەسایەتی ناسروشتی دەنوێنێ، بەڵام توانای پێوەندیدانی بە دیاردە و کەسایەتییەکانی دەوروبەر و دوورتریش، زێدەترە و گۆشەنیگای دووهەم کەس لە بەر ئەوەی بەردەنگ ئامادەبوونی هەیە دەبێتە دەنگی دووهەمی منی تاك یان دیالۆگی خود و من و .. نالی بە جوانی و بە ئەنقەست ئەم گۆشە نیگاگەلەی لەم کورتە شیعرەدا بەکارهێناوە بۆ ئەوەی:

ا. شارەزایی خۆی لەو بوارەدا بێنەتە ئەزموون و نوێخوازبوونی خۆی (لەو سەردەمەدا) بسەلمێنێ و بەراستیش سەلماندوویەتی.

ب. سەرنجی خوێنەر بەرەو راوی (گێڕەرەوە) کان راکێشێ بۆ وەی بزانن کێ لەگەڵ کێ قسەدەکا و رووی دەمی کێ لە کێیە؟ راموایە ئەگەر خوێنەر ئەم مەبەستەی بۆ روون نەبێتەوە، شیعرەکەش ناپێکێ و جیا لە جوانکاری و تکنیکی نوێ بۆ توێژی دووهەم و سێهەم و ... ی دەقەکەش رێنموون نابێ. هەروەها کە لە ژێرنووسی دیوانەکەشیدا دەبینین شیعرەکە بە راستی نەپێکراوە .. نالی لەگەڵ کێ قسەدەکا، بەردەنگی نالی کێیە چ کەسانێك بەردەنگی نالین؟

لە خوێندنەوەیەکی دیکەی شیعرەکەدا، بە سەرنجدان بە بازنەی وشە یان دەستە واژەکان دەبینین کە نالی لە دێڕی(3 و4)دا، و (عۆقەلا و پەری) لە دێری کۆتاییدا دەوری بەردەنگ دەگێڕن. واتە نالی بەردەنگی عوقەلایە لە لایەك و لە لایەکی دیکەوە بەردەنگی پەرییە، بەو پێیە عوقەلا و پەریش دەبنە بەردەنگی نالی.

لێرەدایە کە کەڵکوەرگرتنی نالی لە گۆشەنیگا ئاشکرا دەبێ (من و خودی لایەنگری شیعر و کێشمەکێشی نێوانیان وەك بەرەی عەقڵ و بەرەی هەست و..) خوێنەر دەخاتە ناو داوێکی دیکەوە بۆ دۆزینەوەی خوازەی پەری.

ئەگەر نالی لە خشتەیەکدا بە پێی ئەو گۆشە نیگاگەلە بکێشینەوە دەبینین کە لە دوولاوە بەم چەشنەی خوارەوە بووەتە بەردەنگ:

عوقەلا(یان بەشی سەربە عەقڵی زیهنی شاعیر)

↓

نالی

↑

پەری (دەروونیات، جوانی، نەفسی ئەممارە و..)

PDF4Kurd

ئێستە بە سەرنجدان بە لیستەی خەتابەکان، لەوانەیە بتوانین خوازەی پەری ئاشکرا بکەین:

1. خەتابی پەری سەرەتا لەگەڵ خۆی (دێری یەکەم بە گۆشەنیگای یەکەم کەس.

بیدی مەجنوونە وجوودم ...

2. خەتابی پەری بە شاعیر (کە نالی بێ) یان بە پێچەوانەوە دێری دووهەم، گۆشە نیگای دووهەم کەس.

چیت لە کاکۆڵی سەر و مووی میانی داوە ...

3. خیتابی عوقەلا (یان بەشی سەربە عەقڵی زیهنی شاعیر) دێری 3و4.

بە ریا باری تەکالیفی رسوومی بۆ خەڵك

چ دەکێشی؟ ئەمە حومقێکە عەلاوەی کەرییە ... تاد

4. خیتابی نالی راستەوخۆ بە عوقەلا و ناراستەوخۆ بە پەری (گۆشەنیگای زیهنیی بو ئەوان) لە دێری کۆتاییدا:

لۆمەیی نالیی دێوانە مەکەن ئەی عوقەلا ...

ئێستە ئەگەر پەری(بە کاکۆڵی سەر و مووی میانەوە، بەرینەوە سەر بیدی مەجنوون بەو هەموو زەرافەت و جوانییەوە، تێدەگەین کە پەری هەمان شیعرە کە نالی لە لایەکەوە گیرۆدەی پرۆژەکەی ئەوە و لەلایەکی دیکەوە گیری عەقڵ و عوقەلایە:

پای استدلالیان چـــوبین بود

پای چوبین سخت بی تمکین بود (مولوی رومی)

کەوایە ئەم شیعرە چۆنیەتی تێکەڵبوون و بەرەنگاریکردنی نالییە وەك شاعیر لە گەڵ عەقڵ و مەنتیقی ئیستدلالی لە لایەك و شیعر و هونەر و جوانیناسی لە لایەکی دیکەوە.. بەو پێیە خشتەی پێکهاتەیی و مانایی شیعرەکە لە توێژی دووهەمیدا بەشێوەی خوارەوە دەگۆردرێ:

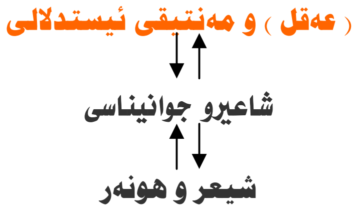

PDF4Kurd

ئەنجام لەم كێشمە كێش و ململانێیەدا شاعیر لایەنی شیعر و هونەر دەگری و لادانی لە ڕێگەی عەقڵ دەخاتە ئەستۆی پەری شیعر*

لـۆمەیی نالـــیی دیوانە مەكەن ئەی ئوقەلا

ئەمە موددێكە زەدەی لە تەمەیی دەستی پەرییە

(2)

وەك دەزانین لە دوو سەدەی ڕابردوودا باوەكو ناو بە ناو هێندێ تیۆرەی نە زۆر بەربڵاو لەلایەن ڕەخنەگرانەوە لە سەر سەربەخۆیی هونەر بڵاوكرایەوە بەڵام سیستەماتیكترین تیۆرە لە لایەن كانتەوە لە كتێبی (ڕەخنە لە داوەری) / نقد قوە حكم/ دا بڵاوكرایەوە. لەو كتێبەدا كانت گرینگی زۆری دایە (غایەت) یان غەرەز / zwE (k كە بە ڕای ئەو بوونێكی سەربەخۆی هەیە لە خواست یا مەیلی مرۆڤ، كانت پیێ وایە / غائیت / دەتوانێ بێ‌غەرەز بێ..

* . لە ڕاستیدا من و خود و بەرزەمنی نالی لەم شیعرەدا یەكیان بە نوێنەرایەتی عەقڵ و بەئاگا و یـەكیان وەك نەفسی شـەیتانی و ئـەمارە و نوێنـەری ئـەم مـارە(بـە خوێندنـەوە فرۆیدییەكـەی) هەریەكیان لایەنگەلی تەبایی و ناتەبایی و بەینابەین (دێوانەیی) هاتوونەتە ئاخاوتن و پێكهاتەی فورمی و مانایی شیعرەكە دەنێننەوە و ئەمە ش توێیەكی دیكەی مانایی شیعرەكەیە كە مەبەستی ئەم وتارە نیە.

كورنێر ڕاڤەكاری گەورەی بەرهەمەكانی كانت سەبارەت بەو گوتەیە دەڵێ:(ئێمە زۆر جار شتگەلێك دەبینین / چ ئەوانەی دەستكردی مرۆڤن، چ شتی تر / ئەوەندە ئەجزایەكی خاوەن ڕێژە و ڕێكوپێكیان هەیە كە بە گشتی وەك شتێكی گەڵاڵەدار / تەرحدار/ دێنە بەر چاو، بێ‌ئەوەی بیر لەو هۆكار و ئامانجە بكەینەوە كە خاوەنەكەی بۆی دارشتووە یان مەبەستی بووە. تەنانەت هەرگیز بیریشی لێناكەینەوە كە كێ و بۆ چ مەبەستێ سازیكردووە. كانت پێیوایە جوانی جۆرە مەبەستێكە / غائیەت/ كە بێئەوەی مەبەستەكە لە بەرچاوبگرین دەناسرێتەوە یان دەركدەكرێ. بە ڕای ئەو كۆی مەبەستمەند/ كل هدفمند/ لە دوو لایەنەوە دەبینرێ:

یەكەم: ئەوەی كە بمانهەوێ ئەو شتە لە ڕەهەندی ئامانجخوازییەوە ببینین.

دووهەم: هەر ئەوشتە بەپێی زەوق و سەلیقەی جوانناسانە هەڵسەنگێنین. ئەگەر وەك گەیشتن بە قازانج و كاركردی شتەكە تەماشا و پەسەندی بكەین ئەوە مەبەستخوازین و ئەگەر ڕێژە و تەبایی نێوان پاژەكانی ئەو شتە بە پێی زەوق و سەلیقەی جوانناسانە هەڵسەنگێنین، بێ ئەوەی ناوەڕۆك یا چەمكێكی پێوە ببەستین ئەوە داوەرییەكی جوانناسانەمان كردوە.

سەرچاوە: (فۆرم چیە) حشمت علایی.

S. KornE r KAnT 1967 pp181- 2 184- 185 /

PDF4Kurd

کانت لە بەشی دووهەمی «ڕەخنە لە داوەری»دا بەم جۆرە شیکاری شتی جوان dAs sChonE دەکا: ئەو چێژە کە بوونی واقعی شتەکانمان وەبیر دەخاتەوە قازانج یان قازانجێتیە و ئەو هەستەش لەگەڵ مەیلی مرۆڤدایە. کاتێ پرسیارێ سەبارەت بە جوانی بێتە ئاراوە مەبەست ئەوە نییە کە بزانین لەگەڵ بوونی ڕاستەقینەی شتێکدا ڕووبەروو ببینەوە یا نا؟ بەڵکو مەبەست ئەوەیە کە ڕوونی بکەینەوە دوای دیتنی ئەو شتە جوانە و دوای تێڕامان/ تامل / bE TrA ChTong چۆن قەزاوەت/ داوەری / دەکەین.

گرینگ ئەوەیە کە، دوای خۆنواندنی blossE vorsTElLung شتەکە ئەو شتەم لاپەسەند دەبێ یا نا... دیارە بۆ ئەوەی شتێکمان لاجوان بێ و نیشانی بدەین کە خاوەن زەوق و سەلیقەین دەبێ چۆنیەتی خۆنواندنی شتەکە لە بەرچاو بگرین نە ئەو هۆکارانەی کە بوونی ڕاستەقینەی شتەکان ئەنوێنن. هەموومان دەبێ ئەوە بزانین کە داوەریکردن سەبارەت بە جوانی ئەگەر تۆزاڵە قازانجێکمان لە بەرچاو بێ داوەرییەکی بێ غەرەز و بێ لایەن و/ لەڕووی دڵپاکییەوە/ نییە. نابێ کەمترین لایەنی جوانی شتەکان لە کیس بچێ، بەڵکو دەبێ بە ڕاستی بێ لایەنی خۆمان بپارێزین بۆ وەی داوەرییەکانمان زەوق و سەلیقە بە سەریدا زاڵ بێ.

کانت، ڕەخنە لەداوەری/ ل 13

کانت لە درێژەی باسەکەیدا زەوق بە (هێزی داوەری /bE urThE lLungs vE rM ogE n/ دەناسێنێ و شتی جوان یا جوانیی بەوە دەزانێ کە هیچ چەمکێ نەتوانی داگیری بکا و زۆربەی خەڵك چێژی لێوەر بگرن. بە رای ئەو، چێژ وەرگرتنیتەواو لە جوانی ئەوە دەسەلمێنێ کە جوانی بە بێ خێر و قازانج دێتە هەڵسەنگاندن و ئەگەر سوودی تاقەکەسی لە ئارادا نەبێ جەماوەر بە گشتی لە بەرەی چێژ کەڵوەردەگرن..

فەلسەفەی جوانناسی کانت، کە بە رای هێگل یەکەم گوتاری عاقڵانەیە لە پانتای مەعریفەی مرۆڤدا، بەرهەمی توێژینەوەی دەرهەستانە / انتزاعی /یە لەسەر بابەتگەلی/ جوانی . ڕاستی و . . هەر بەو جۆرەی کە کانت خۆی لە سەرەتای/ بەرهەمە ناو براوەکەیدا/ دەڵێ دەتوانین دەسەڵات و لێهاتوویی ڕۆحی مرۆڤ بکەینە سێ بەشەوە:

ئـــیرادە   هـــەســـت   ئەندیشە

واتە:

هێزی مەیل   هەستی چێژ و ڕەنج   هێزی مەعریفی

کە لەگەڵ عەقڵ و داوەری و دەرکدا تەبان/ هاورێژەن :/

ا. دەسەڵاتی مەعریفی یا شوناسی مرۆڤ کە لە فیکردا خۆی دەنوێنێ، ئامرازێکە بۆ ناسینی نەزەری جیهان و گەیشتن بە ڕاستی و

PDF4Kurd

حەقیقەت. کە وایە گەڕان بە دوای راستیدا دەچێتە ئەو بەشە لە رۆحی مرۆڤ کە لەکێشە نەزەرییەکان رادەمێنێ.

ب. عەقڵ کە چاو دێری چاکە دەکا و لە پانتایی کارکردی مەیل و ئیرادەی مرۆڤدا خۆی دەنوێنێ و ..

ج. جوانی کە دەچێتە ئەو بەشەی کە، لە عەقلی کارکردی و رامانی نەزەری بە دوورە، ئەویش سنوورێکە لە نێوان ئەو دوانەدا کە نە بە شوێن پرسیار و وەڵامەوەیە و نە بەدوای کارکرددا دەچێ..

مەبەستمەندیی بێ غەرەز و چێژی دوور لە قازانج، واتە بنەما سەرەکییەکانی سیستەمی جوانناسی کانتی(لێرەدا بیدی مەجنوونەکەی نالیتان لە بیر نەچێ) هەر دووکیان لە فەلسەفەکەی خۆیەوە وەرگیراون کە لەسەر دوانەیی/ دوئالیسم/ رۆنراون. بە پێی ئەو بۆچوونە هونەر یەکیەتی دەخاتە نێوان دووانە لێکدژەکانی وەك: ورد و درشت . عەقڵ و خەیال ، یاسا و زۆرە ملی و... جیهانی نواندن و ئازادی کردەوەی مرۆڤ باوەکو لەگەڵ هونەردا دژایەتییان هەیە، هەر پێکەون و رەنگە یەکیش بگرن.

چەمکی ئەزموونی جوانناسی، کە دەکەوێتە نێوان دوو پانتای رووداوی بابەتی /عەینی/ و ئەخلاقییەوە، چەمکێکی زیهنییە. جوانی لە پێشکەشکردنی چێژێك بە هەست یەکجار سەرترە بەڵام بە سەر ئەوەشدا جگە بە جۆرێکی گشتی پێناسە ناکرێ، بۆ وەی ناچێتە ناو هیچ چەمکێکی تایبەتەوە بە بێ هیچ زانستێ دەرکدەکرێ، بەڵام خۆی پلەی زانستەکان دەباتە سەرەوە. ئەو رازیبوونەی بە هۆی ئامادەبوون و دەرکیجوانی بە مرۆڤ دەگا، ئاکامی کارلێك/ تەعامولی / هەست و عەقڵە. چەمکی جوانی لای کانت بە سەر لایەنی رووخسار و رازاندنەوە و جوانسازی و دەرهەستبوونی شتەکانەوە بەندە بەو بۆچوونە هێڵکاری پێچەڵاوپێچ و خەیاڵاوی و نەقشی برگە برگە و موسیقای بێ شیعر و(لەوانەش تەعبیرێکی شاعیرانەتر کە هی نالی بێت بیدی مەجنوونە)... ئەوەی کە هیچ چەمکێ نەدەن بە دەستەوە، دەبنە جوان و جوانین.

هنر امروز سروش جیبی امیرکبیر 1354 . ل 15

کانت چەمکی / ئیعتباری بابەتی/ بۆ ئەو داوەریانە دادەنێ کە زانستی و مەنتقین و بڕوای وایە کە ئێمە لە داوەری جوانناسانەدا ئەسڵەن کارمان بە سەر شتەکەوە نیە بەڵکو کاری قووڵبوونەوە و تێرامانە لە سەر جوانییەکە..

PDF4Kurd

دوای خوێندنەوەی شیعرەکەی نالی و رای کانت   لە مەڕ جوانناسی و دەسەڵاتی مەعریفی و جوانی، لەرێوە تێدەگەین (ئەگەر شیعرەکەمان باش وەرگرتبێ) کە هەردووکیان یەك بۆچوونیان هەیە و ریشەی فیکری و نەزەری و زیهنی هەردوولا سازکردنی تەبایی نێوان عەقڵ و هەستە لە سەر جوانی و هونەر، کانت باسی هەموو ئەو شتانە دەکا کە بەبێ لەبەرچاوگرتنی شەر و خێرەکەی جوان دەنوێنن و نالی خوازەی بیدی مەجنوون بۆ ئەو مەبەستە دێنێتەوە کە بەسەر ئەو هەموو جوانی و رازاوەییەیدا بەر و تەنانەت سێبەریشی نییە..

بیدی مەجنوونە وجوودم لە هەمووبەر بەرییە

نە کەسێ مونتەفیعی یەكبەری یان سێبەرییە

کانت باسی دەسەڵاتی مەعریفی دەکا کە دەکەوێتە نێوان عەقڵ و هەست بە جوانییەوە و نالیش وەك رێبواری رێی مەعریفە خوێ لە نێوان عوقەلا و پەریدا دەبینێ " لایەك هەم و پەرێشانیی و دەردیسەری و باری تەکالیفی روسوومی بۆ خەڵك) کە نووسەرێکی فارس «موسیبەتی نویسەندەبوودەن »ی پێدەڵێ) ولایەك پەری و جوانی بیدی مەجنوون و کاکۆڵی سەر و موویی میان و..تاد.

بە ریا باری تەکالیفی روسوومی بۆ خەڵك

چ دەکێشی ئەمە حومقێکە عەلاوەی کەرییە

لەزمانی خەتابی شیعر بەنالی یان عوقەلا بە نالییەوە کە مەبەستەکە ناگۆڕێ موتمەئینخاتر و ئیمەن مەبە هەرگیز لە شەڕی نەفسی ئەممارە کە ئەم مارە لەگەڵ تو شەڕییە.

کانت باسی هەستی چێژ و رەنج دەکا لە جوانی و والادا و نالی دیسان لە خوازەی بیدی مەجنووندا ناڕاستە و خۆ باسی چێژ و لە خوازەی کاکۆڵی سەردا راستەوخۆ ئاماژە بە هەم و پەرێشانی و دەردیسەری و لە راستیدا رەنج دەکا"/ هەر ئەوەی کە کانت وەك سەرك جوان یان «والا» باسی دەکا و لای وایە شتی جوان چێژدەرە بەلام مرۆڤ لە بەرامبەر شتی «والا»دا هەست بەبێدەسەڵاتی و سەرسامی و رەنج دەکا:

چـــــیت لە کاکۆڵی سەر و موویی میانی داوە

هەموو هەر هەم و پەر’شانیيو دەردی سەرییە

کەوایە دەبینین کە نالیش جوان و سەرك جوان لێك جوێ دەکاتەوە ولەم شیعرەدا کاکۆڵی سەر و موویی‌میانی پەری شیعر بە سەرکجوان یان «والا» دادەنێ و لە بەرانبەریدا هەست بە هەم و پەرێشانی و دەردیسەری یان رەنج دادەنێ.   ئەمە رەنگە پرسیارێکی

PDF4Kurd

سەرەکی نەبێ کە چۆن کانت و نالی یەکیان گرتووەتەوە؟ بۆ وەی فرۆید لای وابوو کە شاعیران هەر لە ئەزەلەوە رەوانناس(و بە بۆچوونی من جوانناس) لە دایکدەبن. بەلام رەنگە ئەمەتان لا گرینگ بێ کە چۆن ئەو باسە دوور و درێژەی کانت کە لە دووتوێی کتێبێکی سەنگینی وەك « رەخنە لە هێزی داوەری »دا هاتووە، نالی لە پێنج دێڕی شیعریدا (و بە شێوەیەکی جوانتر) ئاراستەی خوێنەری چالاکی دەکا؟

وەلاّمی ئەم پرسیارە ناراستەوخۆ لەخزمەت پێکهاتەی مانایی و زیهنیی شیعرەکەدایە: نالی بەزمانی شیعر قسەدەکا کە هونەری والاّیە و لە گەڵ نووسینی ریسالە و مەنتەقییات زەوی تا کاکێشان جیاوازە و دەمانخاتە تۆڕی هەم و پەرێشانی و دەردیسەرییەوە ... وەلاّمی ئەو پرسیارەی سەرەوە دەسەلاّتی زمانی شیعرمان بە جوانی بۆ ڕووندەکاتەوە . ئەگەر وەك نالی زۆر بەکورتی و شاعیرانە بمانهەوێ وەلاّم بدەینەوە، دەبێ بڵێین : بۆ ئەوەی نالی شاعیر بوو.

ویتگونشتاین و يارييە زمانییەکانی نالی

PDF4Kurd

وەرە ســەیری خــەیابان و بەیازی دەفـــــــــتەری نالی
کە سەفسەف مەسرەعی بەرجەستە ، ڕیزی سەروی مەوزوونە

عەزەمەتی نالی جگە لەوەی باسکرا (روانینی نویٚ و ئانارشیزمی شاعیرانە ودیاردەناس ..) لە باری سەبکی شیعرییەوە دوو لایەنی سەرەکی هەیە:

1. وشە بە نیشانەی ویٚنە، واتە هەر وشە و ئیماژیٚکی نالی بۆ بەرجەستەکردنی ویٚنە و سیمایەك رەسم دەکریٚ و لەخویٚندونەوەی هەر بەیتیٚکدا هەست بە / دیتنی/ فیلمیٚکی سینەمایی دەکەی ... تەنانەت وشەکان لەم بەشەدا وشەگەلیٚکی بەرهەستن و دوورن لە ئیننتزاع و تارمایی میتافیزیکی، سەیری خەیابان، بەیازی دەفتەری نالی، سەف سەف، میٚسرەعی بەرجەستە، سەروی مەوزوون . هەموویان بە جیا جیا دەبینریٚن و هەست پیٚدەکریٚن و کاتیٚ ئاویٚنەی یەکیش دەبن خویٚنەر هەست ئەکا بەیازەکەی نالی لە بەر دەستدایە و لیٚیدەڕوانیٚ ... بەرامبەریی بەیتەکان لەگەلٚ یەکدی بوونەتە شەقام و سەروی مەوزوونی چەند پاتبوونەوەی (ئا) کانی دیٚری یەکەم, چوار جار لە بەیتیٚکدا، هەلٚکشانی سەروی سەرشەقامەکان دیٚننە بەچاو....

(لەم روانگەوە بڕواننە وتاری (نالی شاعیری مانا (بەریٚز عەزیز ئالی لە سەر شیعرە بەرزەکەی نالی دیسان لە بگرە بەردەیی گولٚچین و باخەبان و من دریٚژدادڕی ناکەم نەنیا دەلٚیٚم دەبوا ناوی ئەو وتارە نالی شاعیری ویٚنە بوایە بۆ وەی وتارەکەش هەروا دەلٚیٚ ...

2. زمان وەك کەرەسە و کارکردی نیشانە لە شیعردا بەرجەستە دەبیٚ وئەوەندە سرکە کە خو بۆ مانایەکی سەرەکی نادا بە دەستەوە. لەم شیعرەدا نالی بە وشە یاری دەکا و وشەکان بە ئیٚمە یاریدەکەن و ئەو دەورە هەر دریٚژەی هەیە ...

بـــــیٚ بابیی تۆ بۆ من و تۆ بابی فتووحە
بیٚ بابیی تۆ خواستەیی من بوو بە ئاوات

لەو شیعرەدا ئەوەند بە وشە یاریکراوە کە بەڕاستی بازنەی مانایی باب پەرەدەستیٚنیٚ و لە مانایەکەوە دەچیٚتە مانایەکی تر... نالی دەیان و رەنگە پتر نموونەی وای هەیە کە لە دریٚژەی وتارەکەدا باسی ئەکەین.

ویٚتگونشتاینیش لەو فیلەسووفە روژئاواییيانەیە کە لە سەر پرۆسەی یاری زمانی کاری کردووە و هەموو کردە کۆمەلایەتی و تەنانەت هونەرییەکانیش بە لەونیٚ دیٚنیٚتەوە سەر یاریکردن بە زمان. زۆربەی فیلەسوفان و روناکبیرانی جیهان تەوەرەی (یارییە زمانییەکان (بە هی ئەو ئەناسن. ویٚتگونشتاین ئەلٚی: یاساکانی هەر یارییەك وەستاو نینە و بەردەوام لە گۆڕاندایە، ئەگەر یاریزانیٚکی بە توانای تۆپی پیٚ هەبیٚ کە بتوانیٚ کیلۆمەتریٚ تۆپیٚك شووت بکا دلٚنیابن هەموو یاساکانی تۆپی پیٚ دەگۆردریٚ. ویتگونشتاین لە دوو دەورەی فیکریی خۆیدا، دوو جۆر ئاوڕی لە زمان دایەوە:

یەکەم: لە (نامیلکەی مەنتیقی فەلسەفی)/ لە کارە سەرەتاییيەکانی / لای وابوو زمان تەنیا لە ریٚگەی ویٚنە و ویٚنەسازیدایە کە مانا پەیدا دەکا و مرۆڤیش تەنیا لەو ریٚگەوە فیٚرە زمان دەبیٚ کە بۆ هەر ویٚنەیەك شتیٚ

PDF4Kurd

دێنێتەوە بیر خۆی ... لە ریسالەدا زمان تەنیا وێنەیەکی واقیعە و بەس.
هەموو زمانەکان بنەمایەکی مەنتیقی و هاوبەشیان هەیە و ... تاد.

ئەگەر ویتگونشتاین ئاشنای زمانە رۆژهەڵاتییەکان بوایە دەکەوتمە گومانەوە کە ئەم بۆچوونە و بۆچوونەکانی دوایی کە لە توێژینەوە فەلسەفییەکاندا باسی دەکا و (لە درێژەی وتارەکەدا باسی ئەویش دەکەین) هەردووک لە نالی وەرگرتووە .. بەڵام دڵنیام ویتگونشتاین زمانی کوردی نەزانیوە.. هەرچەند ئەگەر زمانی کوردی خوێنەری باشی هەبوایە ئەیتوانی ئەو بیرۆکەیە لە نالییەوە بگا بە ویتگونشتاین- ئەوەش گرینگ نییە کێ لە پێش .. گرینگ ئەوەیە نالیش لە سەر ئەو بڕوایە بووە کە زمانەکان بنەما و ساختارێکی هاوبەشیان هەیە و دەتوانن لە پاڵ یەکدیدا پەرە بدەنە جیهانی وێنە و ئافراندنی هونەری، گرینگ ئەوەیە نالی وەك لە هەموو دیوانەکەیدا بەرچاوە لە هیچ وشەیەك نەپرینگاوەتەوە و ئەو وێنانەی خوڵقاندوویەتی، ئەو باوەڕەش دەسەلمێنێ کە ئەو لای وابووە وشە دالێکە بۆ مەدلوولی وێنە و تەسویر لەجیهانی واقیع:

لادە دسرۆکەیی هەوری لەجەبین
دەرکەوێ شەمس و قەمەر، نوور و چیا
لێوی تۆ ئـــاوی بەقا من خزرم
فـــەیزی تۆ رەحمەت و من سەوزەگیا

دەخـــیلت بم نەخیلی یا روتـابی

وەهـــــــــا شیرین و سینە نەرم و دڵرەق

سایەیی پایە وەکو باڵی هوما بازی سپیم
نەوەکو بوومی قەدەم شووم و نە هەمرەنگی قەلەم

ئەم وێنە واقیعییانە / بەزمانی ئەمرۆ ناتووراليستانەی/ نالی کە هەوڵیداوە وەك کامێرایەکی فۆتۆگراف وێنەکان بقۆزێتەوە لە دیوانەکەی نالیدا کەم نین/ بڕواننە باسی کەرەکەی/ یا:

دەورانییە وەك هێڵەکی سەوداسەری گێژم..

شوبهاندنەکان وێنەیەك رەسمەدەکەن کە مرۆڤ بە هاسانی بتوانێ بیهێنێتە پێش چاوی خۆی:

سەری فەرهادم و دەندووکی قوڵنگ
دەستی مەجنوونم و دامێنی چیا

مۆژەت قوللابییە هەم شیر وهەم تیر
برۆت میحرابی‌یە هەم تاق و هەم جووت

لەم بەشەدا حەتم دەبێ ئاماژە بکرێتە نامە بەناوبانگەکەی نالی کە گوایە بۆ سالمی نووسیوە / من پێم وا نییە راست بێ [*]/ لەو شیعرەدا کە نالی بە پێی نۆستالۆژی و باری دەروونی و غەریبایەتییەوە نووسیویە بە دوو شێوە کامێراکەی خستووەتە کار و لە هەر کام لە دیاردەکان دوو وێنەی دژ بەیەکی خوڵقاندووە. سەبارەت بەو نامەیە زۆر نووسراوە و من لێرەدا زۆری لە سەرم نارۆم، تەنیا ئەوە

[*]. سروە ژمارە 170 لاپەری 16

PDF4Kurd

به پێویست ئەزانم کە ئەو نامە بە ڕای من قوناخێکی تێپەڕینە بۆ وەی نالی بەو قەناعەتە بگا کە وشە دەسەڵاتدارە نە جیهانی واقع، واتە وشە و کارکردی وشە لە پانتایی جیهانی/ دەق /دا وەك (موزەی شەترەنج وایە کە بەدەست خوتەوە چۆن یاری پێبکەی) لەو نامەدا نالی هەر ئەو حوجرەی کە کاتی خۆی بە پێی بڕوایەکی ناتورالیستی فۆتۆگرافی دەکا:

وەك قەفەس ئەم حوجرە کۆن تێیە کە واگرتوویە ئاو
تــــــار و پۆیی عەنکەبووتە زۆرە لێی کردوومە داو
دوودی ســەر میچی گوڵەنگی لەتلەتی دەسترازە کــــۆن
بــان و دیـــــواری بە میسلی لانکی ئەجزا شـــــــکاو

لەو پلانەدا ئەو حوجرە ئەوەندە ناخوشە کە بە ڕاستی جێی ژیان نییە بەڵام هەر ئەو حوجرە و بەرجەوەندە لەنامەکەیدا دەبێتە غاری یار و عەبیری سەلامی بۆ واصیل دەکا:

مەیلیٚ بکە لە سەبزە دەرختانی مـــــــــەدرەسە
ئـــەوراقیان مـــۆقەددەمەیی شینە یا نەسوور
حــــــــەوزی پڕی کە نائیبی دیدەی منە لەویٚ
لێلاوی دا نــــــــەهاتووە وەك سەیلی شێوەسوور
ئێستەش کەناری حەوشە کە جێی باز و کەوشەکە
یــــــاری تیایە یا بـــــــووەتە مەعرەزی نفوور
چــــــاوی بکە لە ســــــــەبزە و سیرابی دائیرە
جیٚ جیلوەگاهی چــــــــاوەکەمە نەرمە یا نە زوور

نالی لێرەدایە کە تێدەگا زمان ئێجگار لەوە دەسەڵاتدارترە کە تەنیا وێنەی واقیعی پیٚ بکێشریٚ. کام یەك لەو وێنانە واقیعن" ئەوەی کە ئەو حوجرە کۆنە بە ڕاستی جێی ژیان نییە. یا ئەو غاری یارە بەو بەرجەوەندە خوشەوە کە لە نامەکەیدا باسیکردووە.

لێرەدا دیسان دەچێتەوە سەر وێتگونشتاین:

ویتگۆنشیتاین (لە توێژینەوەی فەلسەفی)دا ڕەخنە لە بۆچوونەکانی پێشووی خوی / وەشە وەك وێنە / دەگریٚ و دەڵیٚ: بە ڕاستی وشە چییە؟ ئەو پرسیارە وەك ئەوە وایە بپرسن مۆرەیەکی شەترەنج چییە؟ ئێمە بەردەوام ئەپرسین مانای ئەم وشە چییە؟ بەڵام لە ڕاستیدا پرسیارەکە بە شێوەی ئەسیح ئەبیٚ ئەمە بیٚ: ڕوونکردنەوەی مانای ئەم وشەیە چۆنە یا / مانای ئەم وشە چۆن ڕووندەکرێتەوە /

واتە دەبیٚ بپرسێن لە کامە زەمینەی عەمەلی / کارکردی/ و واقیعیدا ئەم وشە خاوەنی چە مانایەك دەبی؟ چ شتیٚ ژیان ئەداتە ئەو دەنگ و نیشانانە کە زمان سازیاندەکا؟ بۆ خۆی وەڵامئەداتەوە" کەڵك، کارکرد، ژایانی پڕ هەڵسوکەوت ویتگونشتاین ئەڵیٚ: (زمان مەنتیقێکی سەرەکی نییە بەڵکو لە مەنتیقەگەلیٚ بیٚ ئەژمار ساز بووە چۆنیەتی کەڵکوەرگرتن لەم مەنتیقە بیٚ ئەژمارە سازبووانە، چۆنیەتی کەڵکوەرگرتن لەم مەتیقە بیٚئەژمارانە یاریگەلی زمانی سازدەکەن) زمان تاق نییە بەڵکو پێکهاتەی کۆمەڵەیەك /بە وتەی ئەو کولیکسیۆنی / یاری زمانییە. ئێمەش کاتیٚ لە مانای دێڕێك دەگەین کە شوێنی /

PDF4Kurd

نەقشی/ ئەو دێرە یا وشەگەلە لەیارییە زمانییەکاندا بناسینەوە و لە یارییەکانی تر جوێی کەینەوە*.

ویتگونشتاین هەروەها دەڵێ: « چۆنیەتی ژیان وەزعی یارییە زمانییەکان روونئەکاتەوە . کەوایە زمانی تاقەکەسیمان نیە**.

نالی ئەو یاریزانە بوو کە تۆپی وشەی لە کیلومەترێ زیاتر شووت کرد و یاساکانی زمانی پێ گۆڕا. نالی پێشتر لە ویتگونشتاین بەوەی زانی کە وشە و / زمان/ لە یاریکردنایە کە ئەتوانی مانایەك بکاتە چەند مانا و فرەمانایی بەرهەمی فورمی یارییە زمانییەکانە و بەس . ئەوە چۆنیەتی ژیانی نالییە کە کارکردی زمانەکەی نالیش دەگۆڕێ – نوستالۆژی و خەمی غوربەت و دەربەدەری حوجرە ناخۆشەکەی نالی دەکاتە بەهەشت...

نالی زوو بەو ئەنجامە گەیشت کە هونەر و شیعریش بریتییە لە یاری زمانیی، یاری بە وشە و وشەئاراییش هەر لە خۆی دەوەشێتەوە. لەو لاوێکە لەو لاوە بۆئەم لاوە کشاوە . هەر سێ لاوە کە ئەتوانێ مانای جیاوازی هەبێ جەوان، گول، لایەن/ ریگەم بەسراوە (کە) دەچم رێم بەسراو/ خوێنەر لە نێوان سەراب و بەستراودا دەخولێتەوە و ناشتوانێ بڕیاری تەواو بسەپێنی بە سەریا:

خەتات فەرموو کە خۆشە چین و ماچین
کـە نا چین خۆشە چینی چین و ماچین

* . ویتگونشتاین خۆی گوتوویە زمان وەك وێنەی لە ئاکویناسی قەدیسەوە وەرگرتووە.

** . ئەم وتارە بەشی دووهە, لەوتاری چوار بەشی نالی و خوێندنەوە نوێکانی سەردەم بوو کە بەشی یەکەمی / نالی و دیاردەناسی / لەکونگرەی نالی سەقز 1380 خوێندرایەوە

ئەم یاریگەلە جگە لەوەی هارمۆنیای دەنگدانەوەی ماچ، بەهاوردنەوەی شەش چ ئەزرینگێتەوە مانای خوشەکەش بەرینترین دەکا و ... تاد

شەوی بــەهاری جــوانی خەوێ بوو پر تەشویر
لە فـــەجری پاییزی پیری بـــەیانی‌دا تەعبیر
مرووری نەکسە کە عەکسی قەمەر دەکا بە رەمەق
زەبوولی نیکسە دەگێرێ کە عـەکسی ریش بە شیر

ئەو یارییە لەنێوان شەو، فەجر. بەهار, پاییز, جوانی، پیری . خەو, بەیان، تەسویر، تەعبیر..دا دەکرێ پانتایی مانا لە دێڕێکەوە دەکاتە دەفتەرێ .. راستی؟ ئەم شیعرە رەخنەگرتنەکەی ویتگونشتاین لە خۆیتان بیر ناخاتەوە؟ – مرووری نەکسە کە عەکسی قەمەر دەکا بە رەمەق – کەوایە وشە تەنیا بۆ وێنەسازی لە واقیع نییە بەڵکوو کزی و بەهێزی ئێمە لە ژیاندا ئەتوانێ رەمەق بکا بە قەمەر یا بە پێچەوانە ریش بە شیر / ئەگەردەسەڵاتدار بێ/ و شیر بە ریش /زەخم/ ئەگەر کز و پەککەوتە بین.

کەڵك، کارکرد، ژیانی پڕ هەڵسوکەوتەکەی ویتگونشتاینتان لەبیرە/ نالێم ئیلاو بیلا ویتگونشتاین لە نالی وەرگرتووە، بەڵام بە فەرموودەی نالی ئەوە دەسەڵاتی زمانە کە ویتگونشتاینی کردە خاوەنی شیر و تێئۆری یاریگەلی زمانی بوو بە هی ئەو ریش وەمەرارەتێش ماوە بۆ نالی، ئەگینا دەبوا نالی شیر بەدەست بوایە و ویتگونشتاین بە کوڵێ ریشەوە... بۆ وەی زۆر دوای نالی ئەوانەی گوت رەنگە هێندی لە رەخنەگران بڵێن ئەو یاریکردنە بەس بەشێ بوو لە

PDF4Kurd

یاساکانی/ قاعده/ شیعری کلاسیکی وەکو تەزاد و /دژایەتی/تەناسوب/ ڕێژە/ و تەوریە/ دوو مانایی/ و کینایە و خوازە/ ئیستیعارە/ لەف و نەشر – وەلأمدانەوە / لە تافەت و تەشبیە و مەتلوب و جیناس بە هەموو جۆرەکانیەوە و تەلمیح و ... تاد، ڕاستە بەلأم نالی بەڕاستی تۆپەکەی ئیجگار زۆر شووت کرد و ئەو یاسایانەشی گۆڕی . نالی بە سێ زمان و پتریش یاریدەکرد" هەر بۆیەش یاساکانی یارییەکەی ئەوەندە بەرینکردەوە کە هەر وشەیەك ویتگونشتاین گوتەنی" تەنیا لە ڕێگەی کارکردییەوە ئەیتوانی لە زنجیرەی بێکۆتایی دالەکانی خۆی پەریبێتەوە . بۆ وینە لە شیعرە بەناوبانگەکەی مەستوورەدا" هەر تەنیا لەو شیعرەدایە کە ئێمە بە دوای مەدلوولێکیکەدا دەگەڕیێن بۆ جەواب و گرێ و بیکر و شەرح و بەمەستوورە و ئاوێنە و دوڕڕی سەما و کانی بەقا، قوببە، ئەستوونە مشتی مەلا، پەڵە بەفر، قەندیلی مونیر،گوزەری ئاب و هەواکانی، ڕیێواس، غونچەی نەشگوفتە . قورسی نەمەك، گڕی نەمەکین، سەنعەتی مانی، دورجی موجەوهەر، خرچی مودەوور، شەمامەی تەلأ ... شاریح و جاریح وموووٌزیحە گوشا و... تاد، ئەگینا هەر کام لەم وشە و وێنانە لە دەقێکیکەدا دەیان کارکردی تریشیان بێ هیچیان ئەوە نییە کە نالی لە مەستوورەدا مەبەستی بووە و ڕەنگە هەر مەبەستیشی نەبووبێ و ئێمە بە پێی کارکردی وشەوە ئەیسەپێنین بەسەر دەقەکەدا – ئەگەر بۆ پێناسەی شیعر وەك یاریی زمان لای نالی نموونە بێنینەوە دەبێ زۆربەی دیوانەکەی لێرەدا بخوێننەوە و بنووسینەوە/

جەسارەتی نالی تەنانەت لە وشەسازی و نامۆ کردنەوەدا ئەوەندە زورە کە ئێستاش ڕەنگە نموونەی نەبێ ئەو زاناندمان بەکاردەبا ...هەڵگڕا دێنێتەوە و دەیان نموونەی تر بۆ هارمونیای دەنگدانەوەی پیتەکان و سازکردنی کێشی ناوەکی / دەروونی/ یارییەکەی گەیاندووەتە ئەوپەڕی خۆی: ئاسکی ناسك بە باسك، ڕووسپی چەند ڕووسیان، ئاە و ئاهوو . ئاهۆ و باهوو، نە دەمت بوو نە دەمت بوو لەدەمت بوو، ڕووتم مایلی ڕووتم ، زوو ئەم ئاوە ڕژاوە – هەزار، هوزار، ئینشان و نیشان و نێشان، لە هەموو بەربەرییە، وابە ستەو پەیوەستە/ بۆ زۆڵف وبرۆ/ بەبێ مەی مەستە بێ مەی مەستە.. شەمامەی وەك شەمامەی، سەدای نەی دێ سەدای نەی دێ سەدای نەی. تاد ... لە هەرکام لەم تەرکیبانەدا تەنیا مۆسیقا دەور ناگێڕێ بەڵکو یارییەکە فۆرمێ تایبەتیش بۆ وشە سازدەکا کە لە مانایەکەوە بۆ مانایەکی تر بخزن وخو نەدەن بە دەستەوە و نەزانی بێزارە سەحێحەیان بێ زارە – فەرق سەحیحە یان فیرق / ناوچاو/

خاو و بێخاوی دوو زۆڵفی خـــــــاوم ئەز

حەرەکاتم سەکەنات و سەکەناتم حەرەکات

ئەزانم ئێستا سەری ئێوەش دەورانییە وەك سەری سەوداسەری نالی... بەلأم ئەوە یارییەکە نالی کردوویەتی، هەرچەندە سەری خۆشی پێگێژ بوو بێ.

ئەوە ئاکامی هونەرە و گەمەکردنی زمان و ڕەنگە لە هەموو کەس نەوەشێتەوە بو وەی خۆی گوتەنی:

زاهیز و باتین لە سەر لەوحی حەقیقەت یا مەجاز

ئاشنای سیڕی قەڵەم بێ غەیری نالی کەس نییە

***

PDF4Kurd

بنەماخواز و خوێندنەوەی دەق

بنەچەکی بنەماخوازی زمانناسی نوێیە، (سوسۆر) یەکێ لە بناغەدانەرانی زمانناسی نوێ، یەکەم کەس بوو کە جیاوازی خستە نێوان (گفت) و (زمان)ەوە و دواجار (مارتینە) زمانناسی فەرانسەیی بەمشێوە باسی ئەوجیاوازییە دەکا: (پێویستە بە وردی جیاوازی بخەینە نێوان دیاردە جۆربەجۆرەکانی زمانناسی بەو جۆرەی کە لــە دێرێکدا روو ئەدا /لە لایەك/ و دیاردەی زمانناسی تایبەت بەو کەسەی هەوڵی پێوەندیگرتن ئەدا / لە لایەنێکی ترەوە/)

زمان گەوهەرێکە، ئەو توانایییەمان ئەداتێ کە هەر کام لە ئەزموونەکانی خۆمانی پێبگۆزینەوە لای کەسانێ دی. زمـان بە کەرەسەی گفت/گفتار/دێتە مەیدانی دەربڕین . جیاوازی دیکەی زمان و گفت دەکرێ بە وشەگەل رەمز و پەیامیش دیاری بکرێ.

زمان سیستەمە، واتە بریتییە لە کۆمەلێك نیشانە... بەلاّم گفت پەیامە، رەمز کۆمەلێك نیشانەی سازکراوە کە مەیدان ئەداتە نووسینی پەیام و بۆ تێگەیشتن لە مانای ئەو پەیامە دەبی هەر کام لە نیشانەکانی بە کۆمەڵێك رەمز هەڵسەنگێنین . کە وابوو رەمز کۆمەڵێك نیشانەیە کە بەپێی هێندێك یاسای تایبەت سازبووە، بەلاّم ئامانجی پەیام پێوەندی سازکردنە و بەس. هەرپەیوەندییەکیش بەردەوام هەڵبژاردنێکی لەگەڵە، واتە هەر بێژەرێك لە خەڵکی ئاساییەوە بگرە تا شاعیر و نووسەر و سوخەنران، بە دڵخواز هێندێ لەو نیشانانە هەڵدەبژێرێ و بەپێی یاسایێك رێکوپێکی دەکا و دەیانخاتە یەك.. هەر بۆیە زمان کەرەسەیەکی گشتییە، بەلاّم گفت /گفتار/ کارکردێکی تایبەتە.

PDF4Kurd

به واتاییێکی فەننی تر گفت کاربـوردی کەرەسەیەکی گشتییە.
/کە ئەویش زمانە/

بەم پێیە (سوسور) گفتی وەك خوڵقێنەر هەڵبژارد و وتەزایەکی دیکەی بەناوی بایەخی دەربڕین./ ارزشهای بیانی/ هێنایە گۆڕێ، بەڕای ئەو سۆزگەل مرۆڤ بەو بایەخگەلە دێنەدەربڕین.(بالی) توخمەکانی(نووسینەوەی دەنگ) / ئاوانویسی/ یشی هێنایەمەیدانەوە. ئەو رایگەیاند کە ئەو توخمانە لەسەر (مانای پەیام) کاریگەرییان هەیە و ئاڵۆزی دەکەن. کەوایە دەکرێ دەنگیش وەك سیستەمێکی تر لە زماننـاسی (سوسور)ی بناسێنرێن .. (بالی) هەروەها جیاوازی خستە نێوان (شوێن دانانی سروشتی) و (تەشکیلی)یەوە، واتە کاتێ ئەرك و زاتی زمان لەگەڵ سۆزی دەربڕین یەکگرن، شوێندانانەکە (سروشتی)یە. وەك: (ئاخ سەرم ... ئای پشتم .. لێرەدا کاریگەرێتییەکە، راستەوخۆ کاری وشەگەل (ئاخ) و (ئای)یە . لەبەر ئەوەی هەست و زاتی زمان یەکیان گرتووە.

بەڵام کاتێ هەستی مە بە شێوەی ناڕاستەوخۆ لە شێوەی ژیان و شێوەی هەڵسوکەوتمانەوە هەڵدەستێ و لە زیهنی مرۆڤدا لەگەڵ دیاردەکانی زمان پێوەندیدەگرن، شوێندانانەکە بە شێوەی (تەشکیلیە) بۆ وێنە:

لاولاوە لە ئەولاوە بۆ ئەم لاوە کشاوە نالی

لێرەدا شوێندانانی هەست لە رێگەی هۆکاری راستەقینە و سروشتی زمانەوە نییە. کە وایە لەبەرچی شوێندانانی ئەم هەستە قووڵترە؟ شێوازناسی/ سبك شناس/ بنەماخواز بە دۆزینەوەی پێنج (ئا) و چوار (ل) کە بە شێوەی هونەری لەو دێرە کورتەدا داڵبەخش بوونە باس لە شوێندانانی تەشکیلی ئەکەن .

وەنەبێ پێشتر کەس بەم شێوەی نەزانیبێ، زۆرێ لە شاعیرانی پێشووش ئەو رێگەیان رەچاو کردووە ودەقەکانیان ئەوە ئەسەلمێنێ.. بەڵام ئەمە پێشتر تێئۆریزە نەکرابوو (رمبۆ) هەوڵیدا خشتەی بەرامبەری دەنگ و رەنگ و هەستی بدۆزێتەوە یان (رونەگیل) شاعیری فەرانسەیی هەر بەو پێیە هێندێ بەرامبەری دەنگ و رەنگ و کێشی پێشنیارکرد . بۆ وێنە ئەو لای وابوو دەنگی کەمان لە گەڵ دەنگی (ئی) و رەنگی ئاوی لەگەڵ سۆز و حاڵ و خۆشەویستی .. یان دەنگی شمشاڵ و (ئۆ)ی لە گەڵ حاڵ و سەفای بەهەشتیدا و (ئا)ی لەگەڵ نارەحەتی جەستە و گیان و ... بەرامبەر دادەنا ئەم بۆچوونانە گەیشتە ئەوەی کە تەنانەت باس لە پێوەندی رواڵەتی وشە و ناوەرۆکەکەی بکرێ (فرانسیس پۆنژ) ئەیگوت: (وشەکانتان لە نزیکەوە بینیوە؟ وشەیەك هەڵگرن ، باش وەیسووڕێنن و لە چەند لاوە باش لێیبڕوانن تا بۆخۆی دەبێتە ناوەرۆکەکەی) ئەو وشەی کرۆش cruche / گۆزە /ی دایە بەر سەرنج و دیعایەی ئەوەی کرد کە هەموو پیتەکانی کرۆش شوینێکی گۆزە پیشانئەدا. کە وایە شوێندانانی تەشکیلی لەو بیرخستنەوانە سازدەبێ کە پێوەندی وشەکان یان پێوەندی و دەنگدانەوەی پیتەکان لەگەڵ ناوچەی کاربوردی/ نشانەهای کاربردی/ سازیدەکەن، سەرما و سەهۆڵی سەهەندە لە سەرما / زستان /
شین و شەپۆڕی شەوانە لە لەشما /هاوین /
خەمی خراپی خەزانە خزاوەتە رۆخـم

PDF4Kurd

نه باڵی بادی بەیانی
نه بۆن و بەرامی بەهاری
هەر زرتەزرتی خەزانی
هەر سرتە سرتی زسانی

س ا　　زه
سا　　زه
ســـ　　ز

ناوچەی کاربوردی لەم شیعرەدا/ س/ بۆ زستان و سەرما / ش/ بۆ هاوین و گەرما / خ / و / ز / بۆ خەزان و خشەخش/ ب/ بۆ بەهار و ئەهوەنی .. لەو ناوچانەوە هاتوونە.

یان لەم دێرەدا / دە لادە لادە لادە لەچکە کەسکە تەسکەکەت / ناوچەی خوازراوی/ ل / بۆ لەچك بەرچاوە و مۆسیقای دەنگدانەوەی/س/ پێوەندی نێوان کەسك و تەسك ساز دەکا. هەروەها بڕواننە ناوچەی خوازراوی / ر/ لەم دێڕەی مەحویدا:

جگەر دەبڕێ دڵ ئەرفێنێت و دەڕوا چ بێ‌مرووەت چ بێ‌پەروا چ بێباك باوەکو/ ر / لە هەموو ئەو وشانەدا بەجێ هاتووە، بەڵام تەنیا / برین / بە هۆی دەنگدانەوەی واقیعی (برین) ئەتوانێ شوێنی خوازراوی/ر/ بێ و مەحوی زۆر وەستایانە ئاوڕی لەو دەنگە داوەتەوە.

کە وایە شێوازناسی/ سبكشناسی/ دەبێ‌ڕوونیکاتەوە کە دەربڕینی چ ناوەڕۆکێ ئەتوانێ لە هەموو باسەکەدا ڕەنگبداتەوە، بۆ وێنە سەدان و بگرە هەزاران کەس بە تامەزرۆییەوە دەڕواننە هەڵچوونوداچوونی مانگ و دەڵێن «مانگ دەرکەوت» و.. بەڵام شاعیر ئەو هەواڵە بە شێوەیەکی هونەری و بە ڕەنگوبۆنێکی تر و لەسەر بنەمایەکی پتەو ئەخوڵقێنێ:

مانگی یەکشەو بۆیە داییم زیاد ئەکا و ئەشنێتەوە
تا جوانی خۆی وەکو ڕووی تۆ بڕازێنێتەوە
تا دەگاتە چواردەهەمشەو تێدەگا ناگا بە تۆ
جا لە داخا نەختەنەختە کەم دەکا و دەکشێتەوە

بڕواننە دەنگدانەوەی مۆسیقایی و هەروەها بازنەی وشەکان/ یەك، چواردە/ زیاد،کەم/ ئەشنێتەوە، دەکشێتەوە / ...کە چەند بەرێوجێ هاتوونە و جیاوازییان خستووەتە نێوان دەربڕینی ئاسایی ناوەڕۆك و شێوە هونەرییەکەی. ئەگینا خۆ چ ئەو شیعرە و چ مانگ دەرکەوت و داکشا، یەك شت دەڵێن ...

بەم بۆنەوە بوو کە چۆنیەتی دەربڕین لە شێوازناسیی پێکهاتەخوازانەدا بەسەر کەمینەی ناوەڕۆکدا زاڵدەبێ، واتە ناوەڕۆکەکان بەردەوام دووپاتئەبنەوە.. بەڵام شێوازی دەربڕینی ئەو ناوەڕۆکەیە کە ئافرێنەرە یا نە؟ ئەو ناوەڕۆکەی کە یاکوبسن پێیوایە لە ڕێگەی هۆکاری دووهەمەوە کە هەمان چۆنیەتی دەربڕین بێ دەخەملێ و دەچێتە خانەی هونەرەوە و حافز گۆتەنی:

یك قیه بیش نیست غم عشق و وین عجب
از هر زبان كه می‌شنوم نامكرر است

PDF4Kurd

لەمە بەدوا بەردی بناغەی شێوازناسیی پێکهاتەخوازانە دادەنرێ، لاب رویێر نووسەری سەدەی حەڤدە گوتبووی (هەمووشتێ گوتراوە) و ئاندرە ژید لە ولامی ئەودا دەڵێ« بەڵێ بەلام ئەوپەڕی بەنەوش / ماورا بنفش/ هێشتا ماوە.

ئەو پەڕی بەنەوش بە زمانێ تر هەر شێوە و چۆنیەتی کەڵکوەرگرتنە لە زمان، رەخنەگر ئیتر بۆ روونکردنەوەی دەق لە ژیان و کەسایەتی نووسەر کەڵکوەرناگرێ، بەڵکو هەوڵئەدا لە دەقەکەدا وە دووی زمان بکەوێ و یەکیەتی هونەری دەربڕین لە توێ توێکانی ناوچەی زماننناسیدا ببینێتەوە.

(فوسلێر) بە هاوردنەوەی چەند نموونەیەك لە کێشی شیعری ئیتالیا و فەرانسە جەختی کردە سەر ئەوەی کە (دابەزینی ڕواڵەتی لە شێوە باوەکانی کێش و مۆسیقای شیعر نە هەڵەیە و نە تەنانەت شوێن پەنجەی هەلومەرجە. بەڵکو شێوە دەربڕینێکی نوێ و وردبینانەترە)

واتە، لادانی(گۆران)ی خۆمان لەکێشی کلاسیکی شیعر نە بە مانای هەڵەکردن و نەزانینی کێشی شیعری پێشوو، بەڵکو شێوە دەربڕینێکی نوێ و وردبینانەتری شیعرییە کە بۆ ئەدەبی کوردی ئێجگاریش پێویست بوو و دەبێ بە شێوەیەکی دیکەش بخوێنرێتەوە:

مەدەنییەت : گوڵی بەهاری حەیات
مەدەنییەت : هەوای نەشئو نوما
مەدەنییەت :وەسیلەیی ئەحیا
بۆ هەموو میللەت و عوموی ولات !
مەدەنییەت : ئەلەکتریك، قەمەر
ئەی زیابەخشی حاڵی نەوعی بەشەر!.

پێویست ناکا بۆ چوونە ناو ئەم دەقە شیعرییە سیر تا پیاز ژیانی مامۆستا گۆران و دۆست رەفیقەکان و... بزانین و بڵێین مەدەنییەت ئاساییە. بەڵکوو دەبێ جەخت بکرێتە سەر دەنگدانەوەی "ولات" بەتەنێ لە نێوان (حەیات و نوما و احیا) لەسەرێ و قەمەر و بەشەر و .. لە خوارێ ... بۆ ئەوەی تێبگەین کە مامۆستا گۆران چۆن هەوڵیداوە شێوە دەربڕینێکی نائاسایی بنوێنێ.

هەر بەم پێیە (فوسلێر) روانییە قەل و رێوییەکەی لافۆنتین و بەجێی ئەوە لە رووی کەسایەتی (لافۆنتین)ەوە شیعرەکە هەلسەنگێنێ لە رووی شیعرەکەوە کەسایەتی لافۆنتین و ژیانی کۆمەلایەتی ئەو سەردەمەی پێشاندا. ئەو جەختی دەکردەسەر (ئاغە) قەل و (ئاغە) رێوییەکان و زنجیرەی توێژەکانی دیاریدەکرد و لە رووی زمانلووسی ئاغە رێوییەوە، کە لە شیعرەکەدا لەخوار ئاغە قەلەوە وەستاوە، تەماحی توێژەکانی تری ئەو زنجیرەیەی ئاشکرا دەکرد ...

لەو توێژینەوەدا ئەو هیچکات دیاردە لاوەکییەکانی دەوروبەری / وەك ژیاننامە و شوێنهەڵگرتن و مێژوو .../ بەرچاو نەخست وئاوڕی لێنەدانەوە. ئەمەش لەکاتێکدا بوو کە ئەو جۆرە لێکۆڵینەوانە پێشتر بە پێی ناسینی کەسایەتی نووسەر و ژیاننامەکەی دەکرا ...

با وەکوو (فوسلێر) کارەکانی خۆی بە نیوەچڵ وێلکرد، بەلام یەکێ لەقوتابییەکانی شێلگیرانە درێژەی بە کارەکەیدا و گوتی کە: (هەر ئافرێنەرییەك دەکەوێتە بازنەیێکی وشەناسییەوە) ئەو ئەڵێ: (ئەو کاتەی من لاو بووم زمانیان بە میراتە تۆپیوی ئابا و ئەژدادی ئەزانی و

PDF4Kurd

ڕێزمانی مێژووییش ئەلحەق هەموو هەستێکی تیا کوژرا بوو و ببووە چەند یاسایەکی وشکی دیاریکراو ..)

ئیسپیتزێر بڕیاریدابوو ئەرکی ڕەخنە بگوێزێتەوە بۆ ناو دڵی دەق. ئەو بە ئاواتەوە بوو توێ ناوەکییەکانی دەق بپشکنێ و.. ئەدیبانی ئەوکاتەش بەئەنقەست سەریان بە ڕۆخی دەقەکەوە قاڵدەکرد.

خۆی دەڵێ: (ئەتگوت لێکدانەوەی ناوەڕۆك لە توێژینەوە زانستییەکاندا لاوەکییە ئەویش چ توێژینەوەیەك، توێژینەوەی ئەوان بریتیبوو لە دیاریکردنی وردی ڕۆژەکان و *ڕووداوە مێژووییەکان*، وەسوەسەی *نووسینەوەی* ژیاننامەی ئەدەب!! لەبەر چی؟ بۆ ئەوەی لایان وابوو کە شاعیر هەموو ئەو شتانە بەئەنقەست دەئاخنێتە بەرهەمەکەی خۆیەوە ..) بەڵام تەنیا ئامانجی ئەوکارە، سەرەکی پیشاندانی کێشەلاوەکییەکان بوو و هیچی تر (ئیسپیتزێر) ئەڵێ: (فزوولیش بوو ئەگەر بتپرسیبا ئەو بەرهەمانە چۆن بوونەتە بەرهەمی هونەری؟ چییان دەربڕیوە و لەبەر چی ئەو جۆرە دەربڕینە لە فلانە دەورەی تایبەتی فەرانسەدا کەوتووەتە بەرچاو؟)

بەگشتی ئیسپیتزێر لای وابوو ئەرکی شێوەناسی دۆزینەوەی رایەڵەی پێوەندی سیستەمی تاقەکەسی / شەخسی/ نووسەرە. ئەو رایەڵە لە راستیدا شێوازی نووسین/ سبك /ی نووسەرە، ئەو دەڵێ: (رەخنەگر دەبێ دەستی خوێنەر بگرێ و خۆحاست بیباتە ناو ئەو سیستەمە زمانناسییە سەرسووڕهێنەرەی کە رایەڵەی پێوەندییەکانی ئێجگار ناوەکییە، هەر لاڕێیەکی شێوەناسی لەگەڵ بژاڤێکی دەروون پێوەندی هەیە و شێوازکێشانی خشتەی ئەو بزاڤگەلەیە.)

ئەم بۆچوونە لە باری توێژینەوەی رەوانییەوە/ رەوانکاوی / لەگەڵ بووچوونەکانی (فروێد) تەبایە، فرۆیدیش پێوابوو: (نهێنی/ رەمز / هەر نەخۆشییەکی رەوانی لە بەکارهێنانی هێندێ وشەدایە، بۆ وەی وەسوەسەکانی مرۆڤ بەو وشانە ئەدرکێ.)

ئیسپیتزێر بەو پێیە لە ساڵی (1920)دا دەقەکانی هانری باربووس (barbuse)ی فەرەنسەیی خستە ژێر سەرنج و توێژینەوە و گرینگی وشەگەلی زام و خوێن/ کە بەردەوام لەگەڵ وشەکانی دەم و شەرمگەدا هاتبوون / ی روونکردەوە. ئەو شرۆڤەکردنە لەسەر دەقەکانی شارل لوویی فیلیپ (ch.l. philippe) ئەو دەرفەتەی دایێ کە گریمانەی (*بازنەی وشەکان*) بێنێتە ئاراوە. ئەو پێ وابوو زیهنی هەر نووسەرێك جۆرە (مەنزوومەیەکی هەتاوییە) کە هەمووشتێ دەچێتە ناو سووڕی جەغزەکەیەوە.

بە واتایەکی تر هەر دەقێك بازنەیەکە کە لە سەنتەرەکەیدا ناوکێکی گرانیکایی هەیە کە هەموو شێوە دەربڕینەکان بەرەوخۆی رادەکێشێ. ئیسپیتزێر بەردەوام لەدەور ئەو بازنەوە دەچێتە سەنتەر و لەوێوە دێتەوە بۆ دەوروو بەری بازنەکە.. ئەو پێشنیاری کرد کە: (سەرەتا بۆ دەستپێکی کار ئەو دەقەی مەبەستمانە بە وردی وەخوێنین بۆ وەی نامۆییەکی زمانناسانەی تیاببینینەوە، هەر ئەو نامۆییە رەنگە ببێتە هەوێنی سەرەکی بۆ دۆزینەوەی پێوەندییەکانی ناو دەق، ئەم جۆرە روانینە دەبێتە هۆی ئەوەی کە رەخنە لە دەقەوە سەرهەڵدا و پێوەرە دەرەکییەکان شوێنی ئەوتۆی لەسەر دانەنێن.) ئەو ئەڵێ: (بەرای من روونکردنەوەی ماکێکی زمانناسی لە بەرهەمی نووسەرێکی

PDF4Kurd

دیاریکراودا قازانجی لەوە زیاترە کە ناوەرۆکی شێوازەکان یا تایبەتمەندی زمانناسانە، ئێجگارەکی دیارییبکەین. بۆ وەی جیاوازی ئەندێشە پێویستی بە جیاوازی کەرەسەی دەربڕینە.) بۆ وێنە بڕواننە ئەم دوو دەقەی خوارەوە:

1 . *یا ماری سەر خەزێنە بترسە کە کەژدومیٚ*

بەو نووکە چزووە پڕ بە دەمت کا لە زەهری مار   مەحوی

2 ـ بەمن چی مار دووپشك شەق کا

یا دووپشکیٚ

مەردانە یا نامەردانە

ژاری رق بە مار بچێژیٚ

من بۆ گوڵێکی ڕەنگاڵە عەوداڵم و ....

کەرەسەی دەربڕین لەم دوو دەقەدا مار، کەژدم و ژەهر و... ن.

بەڵاٚم هیچ کام لە نیشانەکانی ئەم دوو دەقە نایێنەوە سەر مەدلوولیك.

دالەکانی دەقی یەك	مەدلوول/بەپێی راڤەکاری مەلاعەبدولکەریم
مار	پیاوی رژد و دەسەڵاٚتدار
کەژدوم	مەرگ
ژەهر	زەجری پێش مەرگ

مەدلوول بەپێی راڤەی ئەم قەڵەمە	دالەکانی دەقی دوو
هەموو ئەو کەسانەی لەدەرەوی بازنەی عەشقدان	مار وکەژدوم
کەرەسەی خۆ خواردنی هەردوو لا	ژەهر

شەڕی مار و کەژدوم لە دەقی یەکدا شەڕێکی ڕەوایە. شەڕی مار و کەژدوم لە دەقی دوودا شەڕێکی / دەسەڵاٚتدارانەیە لە هەردوو لاوە/ ناڕەوایە دژ بە عەشق.

هەر ئەمەش دەبێتە هۆی جیاوازی روانگەی ئیسپیتزێر و رەخنەی دەروونشیکاری. رەوانکارەکان نیشانەکان دەبەسنەوە بە مەدلوولێکی یەکجارەکییەوە و هەر بۆیە لە راڤەکاری دەقدا زۆرجاران تووشی هەڵەش دەبن...بەڵاٚم ئیسپیتزێر وەك پێشتر ئاماژەکرا سەرەتا لە رێگەی خوێندنەوەی دەقەوە بە شهوودێك دەگا و کاتیٚ ئەو نامۆییە یەکەم ماکی ئاشکرای شێوازی دا بەدەستەوە لە مەحەکی لایەنە تایبەتییەکانی دیکەی/ بۆ وینە بازنەی وشەکان/ ئەدا و ئەوندە درێژە بەو کارە ئەدات تاوەکو لەنێوان رۆخ وناخی ئەو بازنەدا تەباییەکیروونئەدۆزیتەوە.

باوەکوو ئەم جۆرە شێوازناسییەی ئیسپیتزێریش زیهنییە و دواجار پێکهاتەخوازەکان لە روانگەی زمانناسییەوە عەبەسیەتی ئەو وتەزایانەیان پیشاندا و تەنانەت لە رەوتی بابەتی زمانناسانەدا دەستێوەردانی نووسەریشیان کەم بایەخ کردەوە، بەڵاٚم هەر ئەوەندە کە جەخت ئەکرایە سەر زمان و بازنەی وشە و لارێیی و هەروەها دەق وەك کۆیەکی ئەمڕۆژی بوو بە هۆی گەشەکردنی رەخنەی نویٚ. ئەو چەمکانە دواجار لەلایەن فورمالیست پێکهاتەخوازەکانەوە ئاوڕیان لێدرایەوە.

***

PDF4Kurd